

Det skolastiska ockerförbudet

En analys och jämförelse av Thomas av Aquinos och Gerhard av Sienas
argument för ockerförbudet

Simon Lind

LUNDS UNIVERSITET | CENTRUM FÖR TEOLOGI OCH RELIGIONSVETENSKAP

TLVK10 Tros- och livsåskådningsvetenskap:

Examensarbete för kandidatexamen 15 hp

Handledare: Stephan Borgehammar

Examinator: Alexander Maurits

Termin: VT18

Abstract

The aim of this essay is to investigate two scholastic theologians' views on usury, to compare their arguments for the Christian usury prohibition and to see whether one can see a development in argumentation. The examined writers are St. Thomas Aquinas and Gerard of Siena and their works *Summa Theologiae*, *De Malo*, and *De Emptione et Venditione*; and *De Usura*, respectively. Before the investigation, an outline of the historical background of the usury prohibition of the Church is presented together with an introduction to the scholastic view on the nature of the natural law, upon which most of the argumentation is built.

After the authors' respective views on the subject in each of their writings, and their respective arguments, both by authority and by natural law, have been unwrapped, the arguments are analysed separately and compared with each other. The arguments examined are, in turn: the Thomistic, the one based on the sterility of fungibles, the Aristotelian, the one based on the self-valuation of fungibles, and the one based on time sale. The conclusion is that a development can be seen in Gerard's writing since Thomas'. Indeed, the Thomistic argument is expressly corrected by the former, which leads over to the question of whether the development has improved the argumentation. Further, there is a discussion over the relevance of the arguments in the theological understanding in today's capitalistic world.

Nyckelord:

Ocker, ränta, ockerförbud, Gerhard av Siena, Thomas av Aquino, skolastik, naturrätt

Innehåll

1 Inledning.....	1
Syfte och problemformulering.....	1
Metod och begrepp	2
Material och avgränsningar	3
Forskningsöversikt.....	4
Ockerförbudets historiska bakgrund.....	6
Bakgrunden i naturrätten.....	11
2 Thomas av Aquinos syn på ocker	12
Summa Theologica	12
De Malo	17
De Emptione et Venditione	20
3 Gerhard av Sienas syn på ocker	22
De Usura	22
4 Argumenten.....	27
Thomas	27
Auktoritetsargument.....	27
Förnuftsargument	27
Gerhard	30
Auktoritetsargument.....	30
Förnuftsargument	31
5 Analys och jämförelse.....	35
Det thomistiska argumentet.....	36
Argumentet utifrån det utlånades sterilitet	37
Det aristoteliska argumentet	37
Argumentet utifrån fungibla varors självvärdering	38
Argumentet utifrån säljandet av tid	39
Utvecklingen.....	39
6 Avslutning	41
Litteraturförteckning	43

1 Inledning

Herre, vem får gästa ditt tält?

Vem får bo på ditt heliga berg?

[...]

Den som inte ger lån mot ränta

och inte kan mutas att fälla en oskyldig.

Den som handlar så står alltid trygg.

Ps. 15:1,5

Under större delen av kyrkans historia har ocker, att ta ränta på lån, varit förbjudet och belagt med både skam och exkommunicering. I dagens värld bygger stora delar av ekonomin på krediter och ränta och det ses som naturligt eller ofrånkomligt av de flesta, också inom kyrkan och bland kristna och teologer. Den här uppsatsen vill bidra något till en bättre teologisk förståelse av det gamla förbudet och argumenten för det. Genom att förstå dem, kan man antingen ifrågasätta eller bekräfta det nuvarande ekonomiska systemet från en teologisk synpunkt, och i båda fallen bli mer medveten om skillnaden.

Syfte och problemformulering

Denna uppsats vill undersöka den skolastiska argumentationen för ockerförbudet och i synnerhet jämföra två inom ämnet viktiga tänkare, Thomas av Aquino (ca 1225–1274) och Gerhard av Siena (d. ca 1336). Det valet motiveras av att Thomas är den viktigaste skolastikern med stort inflytande medan Gerhard, i generationen efter Thomas, hade stor påverkan på tänkandet åtminstone inom denna fråga. Han verkade dessutom i en av de italienska städer där kommersen och bankväsendet växte fram, och där ockret och räntebruket flödade. Syftet med denna jämförelse är att få en förståelse av hur den skolastiska diskussionen och argumentationen om ränta utvecklades. Detta är en del i att förstå idén om ett teologiskt etiskt förhållningssätt till ränta över huvud taget och kan så bli ett bidrag till ett kristet etiskt förhållningssätt till dagens ekonomiska system. För detta syfte har problemformuleringen sammanfattats i ett antal frågor:

1. Vilket är Thomas' och Gerhards förhållningssätt till ocker och ränta?
  - a. Hur definierar de ocker?
  - b. När och i vilken utsträckning är det tillåtet att ta ut ränta?
2. Vilka argument använder Thomas och Gerhard? Vilka är gemensamma?

3. Vilka är premisserna för respektive författares argument och är de konsistenta?
4. Är argumentationen hos Gerhard mer utvecklad än hos Thomas? I vilket avseende?

Metod och begrepp

För att utreda detta gör undersökningen alltså en jämförelse av Thomas av Aquinos och Gerhard av Sienas texter som behandlar ränta, ocker och därtill närliggande ämnen. Till dessa texter ställs ovanstående frågor. Texterna läses noggrant var för sig för att packa upp argumenten och härleda deras premisser och inre logiska koherens. Därefter görs jämförelsen, för att se vad i de tidigare läsningarna som är gemensamt och vad som är unikt hos respektive författare, och särskilt vad som har hänt i Gerhards analys sedan Thomas'. Här utreds vad Gerhard har förbättrat, vad han har förkastat och vad han har infört som nytt i förhållande till Thomas. Det bör tilläggas att denna frågeställning förutsätter ett antagande om kronologisk utveckling från Thomas till Gerhard. En sådan är dock inte självklar, vilket uppsatsen söker ta hänsyn till i jämförelsen.

För att få en enklare ingång till ämnet och förståelse av dess historia och behandling före Thomas och Gerhard kommer även en övergripande genomgång av ockerförbudets historiska bakgrund, både hos andra skolastiker och hos kyrkofäderna redovisas. Där behandlas även mycket kort den skolastiska traditionen efter dem och dess fortsatta arbete med frågan om ocker. Eftersom undersökningen rör sig i närheten av naturrätten, och de båda undersökta författarna använder sig av naturrättsliga argument är det också på sin plats med en kortare översikt av vad den innebar i skolastikens tankevärld och i förhållande till de andra lagsystem som dessa tänkare hade att förhålla sig till – frågan gäller ett förbud som implementerats i olika grad.

Det mest centrala begreppet i denna uppsats kommer av naturliga skäl att vara ocker/ränta. Det är latinets *usura* som strikt taget betyder just, det i vår tid neutrala, ”ränta”, men som i och med dåtidens beskrivning av räntebruket som syndigt också kan översättas till det moraliskt negativa ”ocker”. Eftersom översättningen får betydelse i vår kontext har jag försökt att vara konsekvent i mitt användande av orden ”ocker” och ”ränta” genom uppsatsen, då Thomas och Gerhard i sitt latin har använt *usura*. I de sammanhang dessa betonar den moraliska aspekten har jag använt ”ocker” och i de fall själva saken att ta betalt för utlånade pengar är det viktiga har jag försökt använda ”ränta”. Med det sagt kan det vara svårt att begränsa ordets betydelse till enbart den ena aspekten och således är det inte omöjligt att betydelsen blir något förändrad

i översättningen. Denna anmärkning kan vara viktig att ta med sig för läsaren av denna uppsats.

Material och avgränsningar

Jag har, som framgått, valt att läsa Thomas av Aquino och Gerhard av Siena. I det senare fallet är möjligheten att välja texter mycket begränsad av den anledningen att han inte är en särskilt känd profil, mycket på grund av att hans texter blev redundanta efter att ha kopierats in i andra författares verk. I detta fall handlar det främst om Johannes Andreae, som blivit mycket mera känd, och som skrev av stora delar av Gerhards texter i sina egna verk. Gerhard har dock fått upprättelse av Lawrin Armstrong, som i sin bok *The Idea of a Moral Economy* har översatt honom, och mer exakt tre texter om ocker, restitution och preskription. Det är denna översättning som jag har valt att använda mig av.¹

Texternas ursprung och tillkomst är något oklara, men författarskapet är inte ifrågasatt. De förefaller komma från en session av muntlig *Quodlibet*, där frågor fritt kunde ställas till den oförberedde lärde, inom ett visst tema. Armstrong menar att vissa spår av det muntliga finns kvar i texterna, och att denna grupp av texter troligen har redigerats för att bli publicerade som en fristående trilogi utifrån Gerhards större *Quodlibet*-verk. De finns i dag bevarade i Biblioteca Angelica i Rom och följer där på ett urval av texter från *Quodlibet*; de finns dock inte med i den enda ytterligare kopian av *Quodlibet* i München. Dessutom finns olika delar bevarade fristående i Leipzig och i Wien.² Armstrong har för den för denna undersökning viktigaste texten av de tre, *Questio de Usura*, utgått från Leipzig-texten och använt de andra källorna som komplement där det behövts. De andra två texterna har av nödvändighet utgått från Rom-källan som den enda fullständiga bevarade kopian. I översättningen har Armstrong försökt bevara den mycket formella och repetitiva, och därmed ganska tradiga, konventionen i sättet att skriva som Gerhard (i egenskap av skolastiker) använder sig av. Samtidigt har han försökt använda en så naturlig engelska som möjligt, utan att förlora för mycket av grundtextens intention.³ Någon särskild hänsyn till dessa detaljer faller dock utanför denna undersöknings gränser.

Thomas av Aquino ger större valfrihet. Relevanta för denna undersökning har jag bedömt de delar av *Summa Theologica* som behandlar olika ekonomisk-etiska frågor, särskilt de som handlar om ocker, restitution och om lån generellt. Även vissa delar av *De Malo* berör dessa

---

¹ Armstrong, 2016

² Armstrong, 2016, ss. 6–11

³ Armstrong, 2016, ss. 31–36

ämnena, varför dessa har tagits med i undersökningen. Slutligen har brevet *De Emptione et Venditione* behandlats, vilket tar upp ett antal särskilda, misstänkta, fall av ocker som Thomas tidigare fått förfrågan att uttala sig om.

Vad det gäller *Summa* har jag använt mig av den mest tillgängliga engelska översättningen, med *Fathers of the English Dominican Province* som angivna författare, och utgiven av Benziger Brothers, vars utgåva från 1947 finns fritt tillgänglig på flera håll. Jag har använt mig av det amerikanska dominikanska klostret och katolska utbildningsinstitutionen *Dominican House of Studies*, varifrån många projekt om Thomas bedrivs och vars webbsida innehåller ett brett utbud av hans verk.⁴ Förutom denna har jag under läsningen också jämfört med *Blackfriars edition*, utgiven i 61 volymer, med kommentarer och introduktioner, mellan 1964 och 1980.⁵ Denna jämförelse har inte påverkat läsningen mera än att någon gång ha bidragit till förståelsen genom andra formuleringar i översättningen. *De Malo* finns i en engelsk översättning – *On Evil* - av Richard Regan, med kommentarer och introduktion av Brian Davies. Den är utgiven av Oxford University Press 2003 och är den jag har använt för min läsning.⁶ För den korta *De Emptione et Venditione* har jag använt Alfred O’Rahillys översättning från 1928, som han då lät publicera i den irländska, romersk-katolska tidskriften *Irish Ecclesiastical Record* och som även har återpublicerats i *The Pocket Aquinas* 1960. Även denna finns tillgänglig från *Dominican House of Studies*.⁷

Det finns många fler tänkare under medeltiden och inom skolastiken som har skrivit viktiga och inflytelserika texter om ocker. Dessa har jag valt att inte låta ingå i undersökningen av avgränsningsskäl. Bland dessa kan i deras samtid nämnas franciskanen Johannes Duns Scotus, som kritiserade dominikanen Thomas’ argument; Aegidius av Lessines som var lärjunge till Thomas och skrev ett verk helt dedikerat åt ockerfrågan, liksom åt andra ekonomiska frågor; och Alexander Bonini, som kan sägas vara Aegidius’ franciskanske motsvarighet. Dessutom finns det otaliga senare skolastiska tänkare som utvecklat resonemangen ytterligare.

Forskningsöversikt

Många har skrivit om ränteförbudet under medeltiden och argumenten för det, både som en del av den ekonomiska doktrinhistorien och som en del av det skolastiska eller medeltida kyrkliga tänkandet. Joseph Schumpeters *History of Economic Analysis* (1954) är ett välkänt

---

⁴ <https://www.dhspriory.org/thomas/>, Thomas av Aquino, 1947

⁵ Thomas av Aquino, 1964–1980

⁶ Thomas av Aquino, 2003

⁷ Thomas av Aquino, 1960

exempel på det förstnämnda, som också med sina brister och är på nacken, sticker ut som omfattande och lärd. Boken viger ett långt kapitel åt "The Scholastic Doctors and the Philosophers of Natural Law", som syftar till att finna rötterna till det som sedermera skulle komma att bli den rena ekonomiska analysen och beskriver både de historiska och intellektuella omständigheterna omkring det medeltida tänkandet och de ansatser till ekonomisk analys som skolastikerna gjort, inklusive behandlingen av ränta.

En mera utförlig utredning av linjerna och inspirationen från skolastiken till senare ekonomiskt tänkande finns i Odd Langholms *Economics in the Medieval Schools* (1992). Den fokuserar på tänkare vid universitet i Paris, vilka inkluderar både Thomas och Gerhard, och hur de resonerade om ekonomiska frågor, däribland ränta/ocker. Han presenterar sin utförliga redogörelse av 47 teologer i kapitel uppdelade efter dessa personer och i en ungefärlig kronologisk ordning, varför temat ocker förekommer återkommande, men inte samlat. Han har ett intressant resonemang om ockerdiskussionerna att Gerhard av Siena skapar en syntes av de naturrättsliga argumenten under denna tid, vilka enligt hans analys delar den gemensamma synen på pengar som sterila, fast uttryckt på olika sätt.

Några mindre exempel på forskning i anslutning till uppsatsens ämne är följande.

Jacques Le Goff har skrivit boken *Ockraren och döden*, i vilken han målande och med många exempel ur medeltida handböcker för biktfäder och själavårdares *exempla*, liksom med hjälp av Dante och Ezra Pound, beskriver dåtidens syn på ockraren. Hans resonemang leder bland annat till att han pekar på skärselden som räddningen för ockraren och på hur kyrkans syn i denna fråga fördröjde kapitalismens utveckling.

Brenda Llewellyn Ihssen har gjort en intressant jämförelse, "Basil and Gregory's Sermons on Usury: Credit Where Credit Is Due", mellan Basileios den store och hans yngre bror Gregorios av Nyssa och mer specifikt deras predikningar och homilier över ocker. Hon visar att de attackerar ockret utifrån olika vinklar och synpunkter, även om de både delar gemensamma teman och Gregorios följer Basileios' behandling av ämnet. Undersökningen liknar med andra ord min, men inriktar sig på två kyrkofäder.

Elaine S. Tan har skrivit artikeln "Origins and Evolution of the Medieval Church's Usury Laws: Economic Self-Interest or Systematic Theology?", i vilken hon undersöker de teologiska argumenten (inte de juridiska), och jämför med kyrkans ekonomiska incitament för att driva ockerförbudshållningen. Hennes slutsats är att ursprunget till kyrkans negativa syn på ränta finns i medlidandet med de fattiga, men att den fortsatta utvecklingen och särskilt

hållningen som intogs under 1100–1200-talen skedde av delvis andra anledningar, samtidigt som kyrkans ekonomiska intresse i restitutionskravet och dess antisemitiska ton korrelerar med viss utveckling av teorin och appliceringen av ockerförbudet.

Den välskrivna ”The Theological Economics of Medieval Usury Theory” av Joan Lockwood O’Donovan pekar, till skillnad från Tan, på den inbyggda etik som finns i den medeltida behandlingen av ockerförbudet. I vad som fungerar som en kritik mot ekonomers förakt gentemot de medeltida argumenten till förmån för den fria marknadens överlägsenhet, menar O’Donovan att de tidigare skolastikernas (och Luthers) hållning stod för en kombination av evangelisk kärlek och naturlig rättvisa som vände sig bort från det giriga profitsökandet och till den osjälviska generositeten i olönsamt, rättvist lånande.

Wayne A.M. Visser och Alastair MacIntosh står för en mera generell genomgång av ockerförbud i olika traditioner i ”A short review of the historical critique of usury”. De går kortfattat igenom ockerförbud inom olika religiösa och politiska traditioner, samt några av argumenten för dem, vilket de i slutsatsen pekar på som en öppning för att börja föra diskussionen i dag om argumentens relevans i en mer räntebaserad värld än någonsin.

Den viktigaste undersökningen av ockerförbudets skolastiska utveckling, med en utförlig analys av hur argumenten och synen på tillåtna kontrakt och betalningar har förändrats, finns hos John T. Noonan. Hans *The scholastic analysis of usury* från 1957 kommer att användas vid genomgången av ockerförbudets bakgrund nedan. Det kommer även Robert P. Maloneys genomgång av kyrkofädernas utveckling inom ämnet, ”The Teaching of the Fathers on Usury”.

Ockerförbudets historiska bakgrund

Förbudet mot att begära ränta på utlånade pengar har varit en integrerad del av den kristna kyrkans morallära under större delen av dess historia, och särskilt viktigt vid västerlandets ökande kommers alltsedan medeltiden. Robert P. Maloney har redogjort för dess utveckling hos kyrkofäderna. I Nya Testamentet nämns ränta explicit endast i liknelsen om talenterna (Matt 25:27, Luk 19:23) och där anges ingen moralisk värdering, utan det nämns bara i förbifarten. Flera av kyrkofäderna har anfört Luk 6:34-35, där Jesus uppmanar till frikostig utlåning ”utan att hoppas få igen”. Detta har dock inte varit ett huvudargument i

diskussionerna. I stället har de pekat på det gammaltestamentliga ränteförbudet gentemot bröder i det egna folket och på att ränta är oförenligt med den kristna kärlekstanken.⁸

Clemens av Alexandria blir på 100–200-talet bland de första att kritisera räntan på detta sätt. Han följer, som flera andra fäder, Filon väldigt nära och argumenterar för att ränta går emot generositeten och gemenskapen, och ser det mosaiska förbudet som ett föredömligt exempel för de kristna. Tertullianus argumenterar i enlighet med Luk 6:34-35 att Nya Testamentet går längre än det gamla eftersom de kristna inte bör förvänta sig ens den utlånade summan tillbaka. Det gammaltestamentliga argumentet blev särskilt framgångsrikt utlagt av Cyprianus, som runt 249 skrev en inflytelserik bok om den kristnes moraliska plikter och styrkte ränteförbudet med många skriftställen.⁹

På 300-talet fördömer Lactantius ränta som ett sätt att göra förtjänst på en annans olycka. Både Athanasius och Kyrillos av Jerusalem förklarar ocker vara en dödssynd. Några av de största motståndarna, Basileios den store och Gregorios av Nyssa anför också de samma två argument. Basileios tillför också ett aristoteliskt argument, när han anspelar på det grekiska ordet för ocker, *tokos*, som betyder avkomma, och som han menar heter så eftersom det föder så mycket ondska. Han vänder sig både till de fattiga, som han råder till att både arbeta och tugga innan de tar ett lån mot ränta, och till de rika som han uppmanar att vara givmilda. I ett brev som fått stor auktoritet i östkyrkan bedömer han att en ockrare bara kan vigas till präst om han ger sin förtjänst till de fattiga och upphör med att låna ut till ränta. Gregorios blir den första att använda sig av det aristoteliska och senare viktiga skolastiska argumentet att ränta går emot naturen, eftersom det får naturligt ofruktbara ting, som pengar, att bära frukt. Han fördömer ränta även på lån till rika, och även sådan som tillåts av den civila rätten. Här har alltså ett steg tydligt tagits från det strikta givmildhetsargumentet. Gregorios menar att utan det utbredda ockret hade samhället hyst färre fattiga, det vill säga att lån med ränta innebär ett förtryck som drar de fattiga bara ännu djupare ned i fattigdomen.¹⁰

Ambrosius av Milano har utfört den mest detaljerade genomgången av problemet med ocker. Han använder alla skriftställen och alla hittills nämnda argument. Han försöker också utreda det gammaltestamentliga tillåtandet av ränta mot andra folk än det israelitiska. Hans slutsats blir att förbudet gäller mot kristna och mot alla som står under romersk rätt, men inte mot

---

⁸ Maloney, 1973, ss. 241f

⁹ Maloney, 1973, ss. 243ff

¹⁰ Maloney, 1973, ss. 245–251

deras fiender. Med *Ergo, ubi ius belli, ibi etiam ius usurae* säger han att liksom det i krig är tillåtet att döda sin fiende är det också tillåtet att ta ränta av honom.¹¹ Johannes Chrysostomos lägger i sina homilier in flera psykologiserande beskrivningar av de oädla ockrarna, och drar sina argument utifrån de immanenta värden som ockerförbudet söker beskydda. Låntagaren drabbas av begär efter mer och långivaren hopar rikedomar, men också synder. Hieronymus ser i sin skriftutläggning en progression från Moseböckernas förbud genom profeterna och till det nytestamentliga förbudet i att förbudet blir strängare, och att det innefattar alla lån, inte bara av pengar. Han lyckas inte på något övertygande sätt argumentera för varför ockerförbudet bör gälla också då låntagaren gör vinst av lånet, mer än att hänvisa till att förbudet är Guds och gäller i varje situation.¹²

I början av 400-talet upprepar Augustinus förbudet, och påpekar att det gäller för alla, präster såväl som lekmän. Påven Leo den store kommer också med ett officiellt kyrkligt uttalande i *Nec hoc quoque*, som förbjuder bruket och hotar präster med både avkragning och exkommunicering.¹³

John T. Noonan har utförligt redogjort för den skolastiska utvecklingen av ockerförbudet, från tidiga systematiseringar 1150 och till skolastiska reaktioner och omvärderingar i modern tid. Han identifierar bakgrunden till den tidiga systematiseringen av teorin i kyrkans äldre förbud, med rötter i Bibeln, kyrkofäder och koncilier. Därmed avvisar han sådana teorier som menar att Aristoteles, de dåvarande ekonomiska förhållandena eller kyrkans egna ekonomiska intressen skulle ligga bakom skolastikernas ansatser. Ett betydelsefullt skifte sker under Karl den Store, när ockerförbudet blir tillämpad civil lag, och åren 750–1050 innebär just en allt större tillämpning av förbudet, även om definition och argument fortfarande låg på en primitivare nivå. Det andra viktiga skiftet som utgör bakgrund till den skolastiska analysen är att ocker 1050–1150 alltmer definieras som ett brott mot rättvisan snarare än som utslag av girighet och obarmhärtighet, vilket bland annat innebär att brottet blir föremål för restitution. I denna utveckling utgör bland annat Anselm av Canterbury, Petrus Lombardus, andra och tredje Laterankoncilierna samt påvarna Alexander III och Urban III viktiga milstolpar.¹⁴

---

¹¹ Maloney, 1973, ss. 251–256

¹² Maloney, 1973, ss. 256–259

¹³ Maloney, 1973, ss. 260–262

¹⁴ Noonan, 1957, ss. 11–20

Det är alltså från cirka 1150 som den mer utvecklade teorin kring ränta och ocker börjar formuleras, och det inom den skolastiska diskursen. Noonan urskiljer tre perioder mellan 1150 och 1450:

1. En början som kännetecknas av juridiska och legalistiska argument, däribland en 400-talsauktoritet som inlemmats i Gratianus' sammanställning av kanonisk rätt, *Decretum Gratiani* och som nämner, utan att förklara, åtminstone fem argument som senare skolastiker skall komma att använda. Flera lagkommentatorer bygger vidare på det ur romersk rätt hämtade konceptet *mutuum*, som kommer att nämnas i anslutning både till Thomas' och Gerhards argument nedan. Robert av Courcon och William av Auxerre blir de första teologerna att behandla frågan något längre och fastställer att ocker strider mot naturrätten, samt anger en regel för hur brottet kan upptäckas. Inom de nygrundade dominikan- och franciskanordnarna finns flera lärde som skriver om ämnet, av vilka kan nämnas Albertus Magnus och Bonaventura, som i denna period mest bidrar till att införa Aristoteles i argumentationen. Samtidigt förklarar två jurister, kardinalen Hostiensis och påven Innocentius IV, att ocker ändå inte är en synd mot rättvisan, utan en social synd eller en synd av girighet: en åsikt som skall få ge vika.
2. En mognadsperiod som framför allt utmärks av Thomas av Aquinos mera utvecklade resonemang.
3. En tid av "winnowing and consolidation" där de nu traditionella argumenten utvärderas och granskas kritiskt. Gerhard av Siena är en av de jurister som kritiserar och korrigerar. En del dedikerade arbeten och specialister framträder under denna tid, vissa utvidgar resonemangen ekonomiskt till teorier om pengar och deras natur. Samtidigt utvecklas i många städer alltmer kapitalistiska ekonomiska system, varför efter hand fler och fler berörs av att räntebruket betraktas som syndigt. Vad tänkarna är ense om är att ocker är en synd mot naturlig rättvisa som kan begås i lån såväl som i andra kreditkontrakt, liksom att pengar är osäljbara med ett fast värde oberoende av marknadsvärdering. De naturrättsliga argumenten varierar däremot en del mellan författarna. Dessa är i majoritet, men även argument utifrån sociala konsekvenser framförs. Risk är ett viktigt test och det finns en tendens bland vissa att betrakta alla riskfria investeringar som ocker, vilket skulle innebära en mycket större begränsning.¹⁵

---

¹⁵ Noonan, 1957, ss. 38–81

Ett fåtal undantag från ränteförbudet har tidigt ansetts giltiga. Dessa inkluderar fall där långivare och -tagare står i en särskild relation, så att konsekvenserna av denna står över förbudet, exempel är fiender och svärfamilj. Även en från låntagarens sida spontan gåva av tacksamhet tillåts liksom straffavgifter vid exempelvis försening. I begränsad måtto tillåts kompensation vid så kallad *venditio sub dubio*, det vill säga reell tveksamhet om det framtida rätta priset för en vara vid kreditbetalning, vilket alltså inte infaller vid lån av pengar. Under 1400-talet blev *damnum emergens*, faktisk skada som åsamkats långivaren, utan att låntagaren begått något misstag, allmänt accepterat som ett undantag, men även *lucrum cessans*, utebliven eventuell avkastning, förespråkas av flera författare som ett legitimt undantag för affärsmän som normalt sysslar med laglig handel.¹⁶

På grundval av de skolastiska resonemangen kan ett antal kontrakt formuleras som, även om de på vissa sätt liknar lån, är tillåtna. De identifieras som distinkta från sådana lånekontrakt som innebär ocker. Kontrakt där en investerare ger pengar till en handelsman som med dessa bedriver handel, och där båda delar vinst och förlust, blir allmänt tillåtna, även om diskussioner förs om olika särskilda kontrakt. Det välanvända *census*-kontraktet innebär att man för en viss summa säljer en årlig avkastning från sin mark. Detta var tidigt tillåtet, också när kopplingen till marken hade försvunnit och man i praktiken köpte en årlig summa pengar av *census*-säljaren. Det förbjudna räntebruket fortsatte att användas bland handelsmän. Praktiskt innebar ockerförbudet under medeltiden, menar Noonan, troligen att samvetsgranna kristna inte gav sig in i kreditmarknaden, att vissa lån till de fattiga hindrades från att ges mot ränta och att partnerskap med delad risk blev mer vanligt än annars, men samtidigt hindrades inte kommersen fullt ut, utan fortsatte att växa.¹⁷

Efter 1400-talet utvecklades inom den skolastiska traditionen så många undantag och tillåtna kontrakt, att det i praktiken blev mer vanligt än ovanligt att man på något juridiskt sätt kunde beskriva ett räntekontrakt som ett tillåtet sådant. Naturligtvis är detta föranlett också av de förändrade ekonomiska verkligheterna. Det enda som inget undantag för kan hittas är oskäligt hög ränta. Därför antas i praktiken sedan 1700-talet ränta på ett lån i första hand vara tillåten enligt nyare skolastisk analys, utom just då den är oskäligt hög.¹⁸

---

¹⁶ Noonan, 1957, ss. 100–132

¹⁷ Noonan, 1957, ss. 133–195

¹⁸ Noonan, 1957, ss. 340–362

Bakgrunden i naturrätten.

Eftersom naturrätten är ett viktigt koncept i den skolastiska diskursen om ocker skall den här kort introduceras innan undersökningen tar vid. Skolastikerna tror på en rationell, oföränderlig och universell lag som ligger nedlagd i alla människor. Det är den naturliga lagen, som Gud har insatt i alla varelser för att styra dem till deras rätta mål. När det kommer till människor så är vi också medvetna om denna lag, så att vi äger kunskap om de primära buden. Buden att älska Gud och sin nästa kan aldrig överges av människan även om hon kan ignorera dem. Rationellt följer av de självdemonstrerande primära buden de sekundära. Dessa är lika bindande för människan som de primära, så snart hon känner till dem. Folkrätten är en sekundär del av naturrätten, som reglerar människans liv i ett samhälle. Den finns som en del av den romerska rätten. Positiv lag å sin sida är den lag som bestäms och verkställs av lokala styren på olika sätt i olika tider. En rättvis positiv lag är i enlighet med den naturliga lagen. Utöver positiv och naturlig lag finns gudomlig lag, som uppenbarats av Gud för att leda människan till sitt övernaturliga mål. Evangeliets lag, som sammanfattas i det dubbla kärleksbudet, fullkomnade det gamla förbundets lag och är inskriven i den kristnes hjärta. De sekundära aspekterna av gudomlig lag är de moraliska buden i dekalogen, som tillsammans med sina följsatser är identiska med naturrättens bud. Dekalogen är en uppenbarelse av den naturliga lagens essens, varför den rationella naturrätten och kristen lag är identiska.¹⁹

---

¹⁹ Noonan, 1957, ss. 21–28

2 Thomas av Aquinos syn på ocker

Jag skall inleda undersökningen med en kort introduktion av Thomas och hans *Summa Theologica*, varpå följer själva undersökningen av detta verk och analysen. Thomas av Aquino är skolastikens stora namn; han påverkade med ojämförlig kraft sin samtid, både tänkare och kyrkliga och världsliga makthavare, från sin position som dominikanmunk och lärare vid framför allt universitetet i Paris. Efter sin död har han upphöjts till västkyrkans störste teolog och har haft ett ännu större inflytande på västvärldens filosofiska och teologiska intellektuella liv. Han förenade Aristoteles' (som i hans skrifter benämns blott "Filosofen") filosofi med den kristna tron och anses allmänt vara den som framför andra har systematiserat teologin. Det främsta uttrycket för detta och det verk som har influerat senare tiders tänkande mest är tvivelsutan *Summa Theologica*.

Summa Theologica

Summa skrevs av Thomas under hans sista åtta år i detta liv och hann trots sitt omfång – över 3000 artiklar – inte skrivas färdig innan hans död 1274. Den skrevs som en inledning till teologin för nya studenter, och skulle därför täcka all den katolska kyrkans teologi, eller summan av alla punkter, på ett så kortfattat och pedagogiskt sätt som tillåts. Den är uppdelad i tre huvuddelar som ungefär följer mönstret (1) om Gud och hans existens, väsen och skapelse, inklusive människan, (2) om människans mål, mening och handlingar och den kristna moralläran, och (3) om Kristus och hans verk, inklusive sakramenten och världens slut. Den andra delen är dessutom indelad i två sektioner, där den första behandlar mera generella moraliska principer, medan den andra går in på specifika dygder, laster och synder. För denna uppsats är den andra sektionen av den andra delen (*Secunda Secundae*, II-II) den mest intressanta. Denna har en huvudsaklig disposition som följer de teologiska dygderna och kardinaldygderna: tro, hopp, kärlek, vishet, rättvisa, mod och måttfullhet, samt efter dessa en genomgång av de särskilda gåvor och handlingar som inte tillhör alla människor. Efter varje av dessa dygder lägger Thomas till närliggande dygder och andliga gåvor, samt de laster och synder som är deras motsatser.

Varje ämne avhandlas i en fråga (*quaestio*) som i sin tur består av ett antal artiklar. Artikeln följer ett bestämt upplägg: Först artikelns själva fråga, till exempel huruvida det är en synd att begära ränta på utlånade pengar, som i den första artikeln i *quaestio* 78, *Om ocker*. Därefter följer ett antal argument för det felaktiga svaret, på formen "det verkar som att det inte är en synd, eftersom...". I exempelfallet framförs sju sådana argument. Efter dessa kommer ett

tungt vägande motargument mot den felaktiga uppfattningen, ”å andra sidan...”. Sedan svarar författaren själv på artikelns fråga, och därefter i tur och ordning på de invändningar som tidigare framförts.

Det är med andra ord en mycket systematisk, välordnad och pedagogisk framställning som Thomas gör i sin *Summa*. Som anats är det främst i quaestio 78 i den andra sektionen av den andra delen som han diskuterar frågan om ocker: synder begångna vid lån. I framställningen har han placerat denna i anslutning till kardinaldygden rättvisa – denna avdelning omfattar många quaestiones (57–122). Thomas definierar rättvisan i q. 58 som ”den förblivande och fasta viljan att ge åt var och en hans rätt”, och strukturerar avdelningen genom att ta upp frågorna först om själva rättvisan (q. 57–60), sedan om dess delar (q. 61–120), om den motsvarande andliga gåvan (q. 121) och sist om de bud som anknyter till rättvisan (q. 122).²⁰ Angående rättvisans delar talar han om tre sådana: de subjektiva, de kvasi-integrerade och de kvasi-potentiella delarna. Denna kryptiska uppdelning handlar annorlunda uttryckt respektive om de två subjektiva sorterna av rättvisa, nämligen distributiv och kommutativ, om dygderna som rättvisan deriveras från, nämligen att göra rätt och att undvika det onda, och om de dygder som härleds utifrån rättvisan. Här hamnar frågan om ocker i den första av de tre delarna. Först utreder Thomas frågan om distinktionen mellan distributiv och kommutativ rättvisa, det vill säga mellan den rättvisa som handlar om fördelning och om samhällets förhållande till individen, och den som handlar om utbyten mellan individer. Efter ytterligare en fråga, om en bland annat till ocker associerad form av kommutativ rättvisa – restitution, kommer han så in på de synder som går emot de två sorternas rättvisa.

Den kommutativa rättvisan kan enligt Thomas överträdas dels vid ofrivilliga utbyten, såsom mord, stöld och förtal (q. 64–76), och dels vid frivilliga utbyten, vilka kan vara handel (q. 77) eller lån (q. 78). Det är alltså i detta sammanhang, följt av quaestio 79 om de kvasi-integrerade delarna av rättvisan, som Thomas’ utredning av ocker återfinns. I den första artikeln ställer han, som nämnts ovan, frågan

1. om det är en synd att ta emot pengar som ett pris för utlånade pengar, vilket är att ta emot ränta.

I tre följande artiklar fortsätter han sedan att ställa frågorna

---

²⁰ Thomas av Aquino, 1947, II-II,58,1:

“[...] justice is fittingly defined as being the perpetual and constant will to render to each one his right”

2. om det är rätt att låna ut pengar med någon annan typ av ersättning, som betalning för lånet,
3. om en man är skyldig att återbetala ärligt förtjänade vinster som härrör från pengar som tagits i ränta, och
4. om det är rätt att låna pengar mot ränta.²¹

Thomas definierar alltså ränta redan i den första artikelns rubrik: att ta emot pengar som ett pris för utlånade pengar. Denna definition gäller också för synden ocker, ser vi av hans egen argumentation för ett jakande svar på frågan. Ränteuttagande är nämligen i sig självt orättfärdigt. Att det latinska ordet *usura* används både om ränta och ocker har naturligtvis med denna identifikation att göra. I fortsättningen förstår man att han inte menar det bara vara ocker då lånet består av pengar. Att låna ut pengar är bara ett fall (det vanligaste) av att mera generellt låna ut saker, vars användning innebär att de förbrukas. Han exemplifierar med att låna ut vin eller vete, alltså varor som används genom att konsumeras. Pengar är ett bytesmedel och förbrukas eller överlåtes därmed, med Thomas synsätt, vid sin användning.²²

Det är här viktigt att Thomas skiljer på betalningen för det som lånas ut och betalningen för användningen av detsamma. Betalningen för det som lånas ut är helt enkelt återbetalningen av lånesumman, varken mer eller mindre. All betalning för lånet som sker utöver lånesumman betraktar Thomas som en betalning för användningen. Det är ocker när man tar emot pengar för användningen av något som i densamma användningen förbrukas. Häri ligger också

---

²¹ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78:

“Deinde considerandum est de peccato usurae, quod committitur in mutuis. Et circa hoc quaeruntur quatuor.

Primo, utrum sit peccatum accipere pecuniam in pretium pro pecunia mutuata, quod est accipere usuram.

Secundo, utrum liceat pro eodem quamcumque utilitatem accipere quasi in recompensationem mutui.

Tertio, utrum aliquis restituere teneatur id quod de pecunia usuraria iusto lucro lucratus est.

Quarto, utrum liceat accipere mutuo pecuniam sub usura.”

“We must now consider the sin of usury, which is committed in loans: and under this head there are four points of inquiry:

(1) Whether it is a sin to take money as a price for money lent, which is to receive usury?

(2) Whether it is lawful to lend money for any other kind of consideration, by way of payment for the loan?

(3) Whether a man is bound to restore just gains derived from money taken in usury?

(4) Whether it is lawful to borrow money under a condition of usury?”

²² Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,1 resp.

skillnaden mellan ränta och hyra: Thomas betonar att betalningen för användning av silver i formen av ett mynt är ocker, men inte om det gäller användningen av samma silver i formen av ett silverkärl. Men han skiljer också på huvudanvändningen och sekundära bruk: teoretiskt skulle en betalning för användningen av ett silverkärl som används som ett bytesmedel för något annat, vara ocker, och tvärtom skulle uthyrningen av ett silvermynt för till exempel utställning, inte vara det.²³

I den andra artikeln förklarar Thomas att inte heller betalningen måste vara i pengar. Frågan handlar alltså om huruvida det är rätt att begära någon annan ersättning för utlånade pengar. Men även i det fallet betalningen består av något annat – men som kan mätas i pengar – är det att betrakta som ocker, svarar Thomas. Det som kan mätas i pengar är att anse som pengar, enligt Aristoteles. Till detta räknas även tjänster eller muntlig ersättning, som i andra sammanhang kan säljas för pengar. Löftet om ett framtida lån är inte tillåtet som ersättning, eftersom det också går utöver den rättvisa ersättning som återbetalningen av lånesumman innebär. Det till synes rättvisa utbytet av ett lån för ett lån är således bara skenbart rättvist. Om låntagaren skulle lämna någon egendom som säkerhet för lånet, måste långgivaren vara beredd att skriva av eventuell avkastning från denna från lånet, annars utgör avkastningen ocker. Att ersättningen skall kunna mätas i pengar innebär dock att om betalningen för lånet består av sådana saker som inte kan mätas i pengar, såsom kärlek och välvilja, utgör den inte ocker.²⁴

Det är alltså tillåtet att kräva betalning för ett lån, i form av välvilja, men inte av pengar. Finns det för Thomas några undantag från den regeln? Den första invändningen i artikel 2 säger att man borde kunna kräva någon ersättning eftersom man ibland lider förlust av att låna ut pengar. I svaret skriver han att den som lider förlust på grund av ett lån, också bör kunna kräva kompensation för denna: Det är inte att sälja användningen av pengar i det fallet, utan att undvika förlust, och det är inte ocker. Möjligheterna i detta undantag är dock kraftigt reducerade när Thomas förtydligar att det inte är att räkna som förlust, och alltså inte går att kräva kompensation för, att långgivaren genom lånet inte har möjlighet att göra vinst på detsamma kapitalet. Detta måste nämligen inte nödvändigtvis användas till att investera i något vinstgivande och skulle mycket väl kunna hindras från det av andra anledningar. Detta något tvetydiga kommer av att han gör en skillnad mellan det som på latin kallas *damnum emergens* och *lucrum cessans*. Det förstnämnda är en faktiskt åsamkad förlust och det senare

---

²³ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,1 ad 6

²⁴ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,2 resp., ad 3, ad 6

en utebliven (eventuell) vinst. Noonan påpekar att detta är första gången som en viktigare auktoritet erkänner *damnum emergens* som ett undantag från ockerförbudet. Detta kommer, som vi skall se i Thomas' andra verk, inte stå helt klart från hans sida. *Lucrum cessans* är däremot entydigt förbjudet som skäl för ersättning, som setts ovan, men långgivarens uteblivna vinst, "which he has not yet" har, enligt Marcus Lefébure, av senare skolastiker kommit att tolkas mer restriktivt för att tillåta fler undantag från kompensationsförbudet.²⁵

Det är inte ocker om det som tas emot utöver själva lånet inte är krävt som betalning med implicit eller explicit överenskommelse, utan givet av låntagaren i tacksamhet för lånet. Det framgår av Thomas' svar på den andra invändningen. I det fallet betonar han den nödvändiga spontaniteten och frivilligheten i gåvan, vilka gör att den inte definieras som ocker.

Ockerbetalning är alltid förbundet med ett visst krav, så att lånet är beroende av denna betalning och uteblir utan den. Man kan inte kräva pengar eller annat som kan mätas i pengar som kompensation eller tacksamhetsskuld för den tjänst som lånet innebär. Återbetalningen av lånet är den rätta kompensationen för tjänsten och övrig tacksamhet är ett slags skuld i vänskap som till sin natur är spontan och inte kan åläggas genom krav.²⁶

Att ge pengar till en handelsman eller hantverkare för att få del av den förtjänst de gör genom dessa, är tillåtet. Här är det enligt Thomas nämligen inte fråga om ett lån, utan en investering som också innefattar risken att förlora pengarna. Långgivaren äger fortfarande pengarna även om någon annan förvaltar dem, och har därför rätt att ta del av vinsten som de eventuellt genererar, men är också skyldig att betala förlusten. När man lånar ut pengar till någon kommer denna att vara återbetalningsskyldig oavsett om pengarna har förlorats eller gett upphov till avkastning. Skillnaden ligger alltså i huruvida risken överförs eller inte.²⁷

Den sista invändningen i artikeln påpekar att det förekommer och inte förefaller uppenbart olagligt att man medger en senare betalning för en vara mot ett högre pris. Likaså händer det att man betalar ett lägre pris för en vara mot att man betalar innan den kan levereras. Detta förklarar Thomas vara klara fall av ocker, eftersom tiden av väntan på betalningen eller leveransen är att betrakta som ett lån, och ockret utöver lånesumman är den del av priset för varan som går utöver det rätta priset, respektive rabatten på samma pris. Däremot, menar

---

²⁵ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,2 ad 1; Lefébure, 1975, ss. 242f, not b; Noonan, 1957, ss. 115ff

²⁶ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,2 ad 2

²⁷ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,2 ad 5

Thomas, är det tillåtet för en försäljare att erbjuda rabatt på en varas rätta pris, mot att han får sina pengar tidigare; i det fallet gör sig inte försäljaren skyldig till ocker.²⁸

De Malo

Förutom stora summeringar av teologin, som *Summa Theologica*, återfinns bland Thomas' verk också andra vanliga medeltida genrer. Det finns ett antal *Quaestiones disputatae*, vilka är avhandlingar om särskilda efterfrågade ämnen, och produkter av allmänna eller privata disputationer vid universiteten, som nedtecknats, redigerats och publicerats. Ett sådant exempel är *Quaestiones disputatae de malo*, ”disputerade frågor om ondskan”, som troligen kommer från ett antal privata disputationer som Thomas höll med sina studenter och kandidater. Även om dateringen av Thomas' skrifter generellt är osäkra, är det troligt att slutprodukten av denna avhandling gavs ut ungefär samtidigt som han arbetade med den andra delen av *Summa Theologica*. Dessa båda är också hans två största bidrag till moralfilosofin. Han går i *De malo* igenom 16 quaestiones, dels generellt om ondskan och syndens ursprung och konsekvenser, dels om ett antal olika synder, och till sist om djävlar och deras natur och egenskaper.²⁹ Dessa quaestiones är uppbyggda enligt samma mönster som i *Summa*.

Avsnittet om ocker finns i den fjärde artikeln i quaestio 13. Quaestio 13 är en del i uppräknningen av de sju huvudsynderna (q. 9–15), och handlar om girighet. Under den rubriken finns sedan fyra artiklar:

1. Är girighet en särskild sorts synd?
2. Är girighet en dödssynd?
3. Är girighet en huvudsynd?
4. Är det en dödssynd att låna mot ränta?

Thomas besvarar alla fyra frågorna jakande, med en viss reservation i artikel två, som han anser beror på om man betraktar girigheten såsom en motsats till dygden generositet eller till kardinaldygden rättvisa. I det senare fallet är girighet alltid en dödssynd, medan det inte måste vara det i det förra fallet. Denna distinktion mellan olika sätt att se på girigheten är viktig för Thomas, och han återkommer till den flera gånger. För att placera den bland huvud- eller kardinalsynderna krävs den definition av girighet vars motsats är rättvisa, eftersom en sådan

---

²⁸ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,2 ad 7

²⁹ Davies, 2003

synd kräver en motsvarande kardinaldygd. Att frågan om ocker hamnar under girighet är alltså konsistent med placeringen i *Summa*, under rättvisa.

Uppenbarligen verkar Thomas se frågan om ockersynden som så intressant och angelägen att den av alla synder som följer av girigheten förtjänar en egen artikel i detta sammanhang. Resonemanget i *De malo* liknar det i *Summas* första artikel i frågan om ocker, men är längre och omfattar fler invändningar; han framför 20 invändningar mot sitt rätta svar, och tre auktoritetsargument ”å andra sidan”. Det finns en skillnad i den här ställda frågan och den i *Summa*, nämligen att den här mer specifikt frågar om räntetagande är en dödssynd, det vill säga inte bara en synd. I praktiken är skillnaden liten eftersom argumentationen här inte utgår från att ocker är en synd, utan argumenterar också för det. Dessutom leder argumentationen i *Summa* till att ocker anses vara ett brott mot rättvisan, vilket i sin tur innebär att den också är en dödssynd.

Precis som i *Summa*, betonar Thomas ockrets inneboende syndfullhet, när han påpekar att ocker inte är en synd därför att det är förbjudet, utan förbjudet därför att det är en synd. När han skall undersöka räntans natur börjar han med att titta på ordets etymologi, med funktionen att visa vad det egentligen är tal om: betalning för användningen av det utlånade. *Usura* kommer från latinets *usus*, det vill säga användning eller bruk. Med samma resonemang som tidigare kommer han så fram till att det är en (döds-) synd att låna ut pengar, eller vilken substans som helst som förbrukas vid dess användning, mot ränta.³⁰

I *De Malo* upprepas i invändning 14 med svar, skillnaden mellan *lucrum cessans*, vilket man inte kan kräva ersättning för, och *damnum emergens* som berättigar till kompensation. Men här skärps ytterligare villkoren för när denna kompensation för förlust på grund av ett lån kan komma i fråga: bara när denna förlust beror på en försenad betalning från låntagarens sida. Om långivaren lidit förlust trots att denna fått sin betalning inom överenskommen tid, är det inte låntagarens fel, utan något som långivaren borde ha tagit hänsyn till innan han valde att låna ut sina pengar. Det är på samma sätt när man köper något, att köparen betalar så mycket som det är värt och inte så mycket som säljaren lider förlust på grund av att han blir av med detta. Thomas säger helt enkelt att en låntagare inte är skyldig att lida förlust på grund av långivarens dumhet.³¹

---

³⁰ Thomas av Aquino, 2003, ss. 400f

³¹ Thomas av Aquino, 2003, s. 403

De två första av Thomas' invändningar mot ockerförbudet i *De malo*, vilka i princip är identiska med den andra invändningen i artikel 1 i *Summa*, är att i Deuteronomium judarna av gudomlig lag tillåts att ta ut ränta, inte av sina bröder, men av utlänningar. Detta är i sådana fall ett gudagivet undantag från ockerförbudet. Anledningen anger Thomas vara judarnas benägenhet att vara giriga, varför det mindre onda, att ta ränta från hedningar, tillåts för att förhindra det mera onda, att ockra på judar som tillber Gud. Det betyder dock ingenting för den kristne, i evangeliets tillstånd, eftersom denne skall behandla alla människor som sina bröder. Det gudomliga löftet i samma bok, att Israel skall ockra på många nationer, förklarar han betonar utlånet: de utlovas ett sådant välstånd att de skall låna till andra, och inte låna av någon annan. Han nämner inte och verkar inte inta samma hållning som Ambrosius, nämnd i den historiska bakgrunden ovan, att ockerförbudet inte gäller gentemot ens fiender. Enligt svaret på invändning 6 är det inte heller när den civila lagen tillåter ränta moraliskt eller naturrättsligt tillåtet, ty den måste lämna vissa synder ostraffade för deras skull som med ett verkställt förbud och därpå följande bestraffningar skulle bli berövade alltför mycket. Den civila lagen påpekar redan att pengar inte tillåter någon nyttjanderätt men att ränta har inrättats på ett artificiellt och onaturligt sätt i dess ställe. Även Gud tillåter ibland det onda för att förhindra en större ondska.³²

Medgivandet av spontan tacksamhet som en giltig anledning till gåvor utöver kapitalbeloppet vid ett lån förtydligas i svaret på den femte invändningen. Thomas anför Aristoteles som auktoritet när han delar upp återgåldande av en tjänst i två fall – vid en användbar vänskap respektive vid en dygdig vänskap. I det första fallet bestäms ersättningen utifrån tjänstens värde och i det andra fallet utifrån givarens sinnelag. Ett förutbestämt kontrakt är inte lämpligt vid en dygdig vänskap, men vid en användbar vänskap. Alltså kan mer än tjänstens värde som ersättning för tjänsten, det vill säga mätt utifrån den glada givarens sinnelag, inte komma ifråga med ett givet kontrakt, bara utan. Tjänstens värde vid ett lån är just lånesumman, vilket alltså förbjuder ränta utom som en spontan gåva av den tacksamme låntagaren.³³

Artikel 4 i *Summa* ställde frågan om det är rätt att själv låna pengar mot ränta. Den frågan diskuteras också i *De malo* eftersom invändningarna 17–19 använder argumenten att det verkar gå emot praktiken hos många goda människor att det skulle vara medhjälp till någon annans dödssynd, och därmed i sig en synd, att ta lån mot ränta. Thomas svarar dock i båda fallen att det är skillnad mellan att bejaka någon i hans syndfullhet och att använda dennes

---

³² Thomas av Aquino, 2003, ss. 397f, 401f; Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,1 ad 3

³³ Thomas av Aquino, 2003, s. 402

synd till något gott. Att använda det onda till något gott är inte fel och så gör även Gud, men att acceptera och kanske till och med försöka få någon att göra ont, det är en synd. Att lindra sin egen fattigdom är ett exempel på något gott som man kan använda någon annans ockersynd för, utan att själv associeras med den synden. Med andra ord tillåter Thomas den fattige att ta lån mot ränta, om det är av nöden tvunget, trots att långivaren då gör sig skyldig till en dödssynd. Å andra sidan skulle han ogilla att en affärsman ber att få ta lån mot ränta för att öka sin redan tillräckliga förmögenhet genom investering.³⁴

Intressant nog antyds av Thomas att det är bättre för någon att underlåta att låna pengar åt en fattig än att göra det mot ränta. I alla fall menar han att det att låna pengar till någon enbart är ett råd, och därmed inte en synd att avstå från, medan det är en svår synd att ta ut ränta på lånet. Ocker rättfärdiggörs alltså inte av att låntagaren annars inte hade fått något lån över huvud taget.³⁵

De Emptione et Venditione

I brevet *De emptione et venditione ad tempus* svarar Thomas på frågor från en lektor och dominikanbroder i Florens, Jakob av Viterbo, angående fyra fall av misstänkt ocker. Florens var vid denna tid Europas textilcentrum, och frågorna, som inte osannolikt kommit upp i samband med biktsituationer, handlar om bruk vid ullhandeln. Hans exakta frågor framgår inte av det korta brevet, men man förstår poängen ganska klart utifrån Thomas' svar. Efter en hälsning förklarar Thomas först att han på Jakobs förfrågan diskuterat fallen med ärkebiskopen electus av Capua och därefter också med kardinal Hugo, varefter han kommit fram till att svara på det följande sättet. Hans svar delas upp i fyra kapitel, ett för varje fall.

Här framkommer ytterligare en aspekt av ockret. Han skriver i det första kapitlet att det bruk som uppkommit, att ge uppskov med betalningen i tre månader, vilket han antar är för köpmännens gemensamma bästa, kan genomföras på två olika sätt. En överenskommelse där priset för en vara överstiger dess rätta pris mot att köparen får uppskov med betalningen i tre månader, är ett uppenbart fall av ränta. Å andra sidan kan överenskommelsen göras också med det rätta priset, vilket därmed är tillåtet. Anledningen till svaret kommer av att säljaren ockrar, om denne säljer tid, vilket är just vad han gör när han erbjuder sig att vänta på betalningen mot ett högre pris. Samma poäng, att det att sälja tid utgör ocker, görs också i de andra fallen. Två saker verkar här viktiga: säljandet av tid samt vikten av det rätta priset och

---

³⁴ Thomas av Aquino, 2003, s. 404

³⁵ Thomas av Aquino, 2003, s. 401

av rättvisa transaktioner. En intressant distinktion görs i det första fallet, eftersom Thomas där påpekar att det är ocker när säljaren höjer priset mot senare betalning, men inte om säljaren sänker priset mot en omedelbar betalning, och priset vid den senare betalningen således är det rätta priset. På så sätt överskrider priset aldrig det rättvisa priset på marknaden, så att ocker inte är för handen. Däremot nämner Thomas att i det fallet snarare köparen möjligen skulle kunna göra sig skyldig till någon form av ocker, eftersom också han säljer en viss tid genom att betala mindre än det rätta priset mot att betala tidigare.³⁶

I det tredje kapitlet gör han ett förtydligande angående att den som lånar mot ränta inte själv gör sig skyldig till en synd om denne använder det till något gott. Fallet handlar om att de som accepterat ett högre pris än det rätta vill gottgöra sig den förlusten genom att själva sälja tyget till ett högre pris än det är värt mot nämnda fördröjning i betalningen. Detta är inte tillåtet, utan ett klart fall av ocker, eftersom den förlust i anslutning till tyget som de åsamkats inte var rätt från deras sida; att acceptera att betala ränta, och därmed hjälpa någon annan till en dödssynd, är inte ursäktat genom något sådant gott som att göra en större förtjänst genom sin handel. Det är inte tillräckligt av nöden och således syndar också den som av den anledningen lånar mot ränta.³⁷

---

³⁶ Thomas av Aquino, 1960

³⁷ Thomas av Aquino, 1960

3 Gerhard av Sienas syn på ocker

Precis som med Thomas skall jag introducera Gerhard kort innan jag ger mig i kast med läsningen av hans texter för att ta reda på hans syn på ränta och ocker. Man vet dock mycket lite om Gerhard, utom att han var augustineremit och teolog. Han har lämnat efter sig de tre texterna som Lawrin Armstrong har översatt i *The Idea of a Moral Economy* samt en kommentar på Petrus Lombardus' *Sentenser*, som var mycket uppskattad under 1400-talet. Med tanke på hans stora kännedom om lagtexter, är det troligt att han studerat lag, kanske i Bologna, innan han inträdde i augustineremitorden i början av 1300-talet. Han fick sin teologiska utbildning vid universitetet i Paris, varefter han återvände till Italien. 1336 dog han.³⁸

De Usura

Questio de usura, A Question on Usury, som är den första av Gerhard's här översatta texter är svår att klassificera genremässigt. Som sagts ovan verkar den vara en del av en muntlig *Quodlibet*, som redigerats och publicerats, tillsammans med de två andra texterna som Armstrong här översatt, *Tractatus de restitutione* och *Questio de prescriptione*. Den följer ett upplägg som innebär att den är uppdelad i sju delar: Först en ingress som förklarar den övergripande frågan och upplägget på fortsättningen, sedan fem artiklar som behandlar varsin delfråga, och slutligen ett appendix där Gerhard besvarar sexton motargument till sin slutsats. Armstrong förser läsaren med en innehållsförteckning som ger en överblick över diskussionen som förs. Det framgår av den också att Gerhard till stor del för diskussionen i egenskap av jurist, det vill säga att hans argument i huvudsak förs utifrån en naturrättslig utgångspunkt och relaterar till de därpå grundade positiva rättssystemen. Majoriteten av de anförda auktoriteterna är lagkällor, vilket också är vanligt i andra medeltida *Quodlibet*-publikationer. Innehållet är:

1. Huruvida ett ockerkontrakt kan tillåtas av någon lag.
2. Artikel 1: Vad är ocker och i vilka saker begås det?
3. Artikel 2: Huruvida ett ockerkontrakt är till sin natur ont och förbundet med synd.
4. Artikel 3: Huruvida lagarna bör tillåta ett ockerkontrakt av hänsyn till något gott som kan följa eller för att undvika något ont som kan undvikas därmed.
5. Artikel 4: Huruvida ett ockerkontrakt tillåts eller tolereras av lagen i något specifikt fall.

---

³⁸ Armstrong, 2016, s. 6

6. Artikel 5: Huruvida civil lag kan motsäga kanonisk eller om de två är så överensstämmande att det som förbjuds av en också måste förbjudas av den andra, och därmed om, eftersom kanonisk lag förbjuder ockerkontrakt, också civil lag måste göra det.
7. Svar på motargument.³⁹

Frågan som ställs i ingressen börjar Gerhard först att besvara genom ett argument för ett jakande svar: man kan lagligen ta emot det som ges frivilligt, och ränta utgår ifrån ett frivilligt kontrakt, alltså kan man lagligen ta emot ränta. Å andra sidan, fortsätter han, är ocker en form av rån, vilket aldrig kan tillåtas, och detta stöder han med auktoriteten Ambrosius. Även om det för Gerhard står klart att ränta inte kan tillåtas av någon lag, återkommer han intressant nog efter denna inledning aldrig till att utreda nämnda fråga om frivilligheten vid ett räntekontrakt. I stället fortsätter han i ingressen att räkna upp de fyra sätt på vilka tvivel kan uppstå i dess huvudfråga, vilka också utgör utgångspunkten för den fortsatta framställningen. Efter den första grundläggande artikeln ägnas nämligen de följande artiklarna åt att, var och en, besvara dessa fyra orsaker till tvivel: (1) Vissa synder är synder på grund av att de är förbjudna, och andra förbjudna för att de är synder, det vill säga till sin natur onda och förbundna med synd. Men om ocker är en synd bara därför att det är förbjudet, kan det också tänkas att någon lag kan tillåta det. (2) Vissa synder kan tillåtas av någon lag därför att något gott följer av det eller något större ont än synden själv undviks. Men om detta gäller för ockerkontrakt, skulle de kunna tillåtas av någon lag. (3) I vissa fall av betalning utöver

---

³⁹ Armstrong, 2016, ss. 8–9:

1. *Vtrum contractus usurarius sit permissibilis in aliquo iure. (Whether a usurious contract is permissible by any law.)*
2. *Art. 1: Quid est usura et in quibus rebus committitur? (What is usury and in what things is it committed?)*
3. *Art. 2: Vtrum contractus usurarius ex natura rei viciosus et malicia convolutus. (Whether a usurious contract is by its very nature wicked and bound up with vice.)*
4. *Art. 3: Vtrum iura debeant permictere contractum usurarium propter aliquod bonum quod inde oriatur vel propter aliquod malum quod inde vitetur. (Whether the laws should permit a usurious contract on account of some good that might follow or to avoid an evil that might thereby be avoided.)*
5. *Art. 4: Vtrum in aliquo casu de facto usurarius contractus sit concessus vel permissus a iure. (Whether a usurious contract is allowed or tolerated by the law in any specific case.)*
6. *Art. 5: Vtrum ius civile possit iure canonico obviare vel utrum dicta iura habeant ad se invicem tantam concordiam quod quidquid est contra unum necessario sit contra alterum ac per consequens utrum contractus usurarius eo ipso quod prohibitus est in iure canonico sit prohibitus etiam in iure civili. (Whether civil law can oppose canon law or whether the two laws are in such mutual accord that whatever is contrary to one is necessarily contrary to the other, and consequently whether, by the very fact that canon law prohibits usurious contracts, civil law prohibits them as well.)*
7. *Solutio rationum ad oppositum. (Solution of arguments to the contrary.)* [In the Leipzig manuscript only].

kapitalbeloppet krävs inte restitution av civil och kanonisk rätt. Gerhard nämner exempel vid hemgift och vid återkrävande av kyrklig egendom efter bedrägeri eller stöld. Men om det kan tillåtas i dessa fall skulle även ockerkontrakt kunna tillåtas av någon lag vid något fall. (4) Om romersk rätt kan motsäga kanonisk, skulle ocker kunna tillåtas av den ena men inte av den andra.⁴⁰

Den första artikeln ägnar så Gerhard åt att definiera vad ocker (ränta) är och när det begås. Han förklarar att det förekommer två rimliga definitioner: ”ocker är profiten från ett lån, vilken man antingen är skyldig eller kräver utifrån en överenskommelse” samt ”ocker är allt som tillkommer utöver kapitalbeloppet”. Ockret tillskrivs två huvudsakliga, nödvändiga beståndsdelar, den materiella och den formella. Den förstnämnda definitionen har fördelen att den berör båda delarna: det materiella elementet i ocker är själva lånet, vilket är nödvändigt för att ocker skall vara i fråga, och det formella är fordran eller kravet från ett kontrakt eller en överenskommelse. Utan ett bindande krav eller en överenskommelse om ränta, kan alltså inte ocker vara för handen; det som ges utöver lånesumman i det fallet är att betrakta som en frivillig gåva från låntagaren, och fritt fram för långivaren att ta emot. På den punkten är Gerhard och Thomas överens, och den förre bemödar sig med att styrka, med flera kanoniska dekret, att detta kan göras skuldfritt så länge gåvan varken förutsätts eller krävs. Bland annat liknar han det vid det kanoniska förbudet mot att ta betalt för att träda in i en kyrka, vilket är förbundet med tillåtelsen att ta emot frivilliga offer av besökaren.⁴¹

Till den andra citerade definitionen, som förvisso anknyter till den materiella aspekten, menar Gerhard att man måste foga ett tillägg som belyser den formella aspekten. I anslutning till ett framfört förslag på ett sådant tillägg, ”på grund av en överenskommelse eller en föregående intention”, för han ett välutvecklat resonemang om just intentionens betydelse för ockret. Han pekar på att det finns auktoritativt stöd, från ett påvligt dekret liksom från flera kyrkofäders uttalanden, för att blott en intention eller ett hopp om att göra vinst på ett lån utgör ocker. Med anledning av att ocker är en synd som kräver restitution från brottslingens sida, ifrågasätter Gerhard dock denna syn. På samma sätt som en tjuv, som hoppats och kanske försökt stjäla någonting, inte är skyldig att återställa detta om han händelsevis skulle ta emot denna sak som

---

⁴⁰ Gerhard, 2016, ss. 40–51

⁴¹ Gerhard, 2016, ss. 52–55:

“usura est lucrum ex mutuo pacto debitum vel exactum.” [...] ‘usura est quidquid sorti accedit’”

“usury is profit from a loan owed or exacted on the basis of an agreement’ [...] ‘usury is anything that accrues to the principal’”

en frivillig gåva från den rättmätige ägaren, men likväl är en (mental) tjuv, är inte heller en mental ockrare skyldig att återlämna det han mottagit som en frivillig gåva utöver lånets kapitalbelopp. Här delas dock det mentala ockret upp i två fall: å ena sidan om låntagaren känner till långgivarens intention och å andra sidan om han inte gör det. Dekretet om anbefalld restitution för mentala ockrare måste därmed gälla i det förra fallet. Då är nämligen en implicit överenskommelse för handen, och alltså ocker. Det senare fallet innehåller förvisso en lastbar intention, men innebär inte att restitution kan utkrävas. Vad det gäller det ocker som kan förbjudas i lag och förbindas med kravet på restitution menar Gerhard alltså att det finns två former: det mentala ockret, med en implicit överenskommelse, och det muntliga ockret, med en explicit. Detta är en intressant distinktion som inte görs av Thomas.⁴²

Liksom Thomas förtydligar Gerhard i vad ocker kan begås: det som ett lån består av, nämligen sådant som kan räknas, vägas eller mätas. Hans exempel är respektive pengar; guld eller silver och säd, vin eller olja. Gerhard poängterar att ett lån inte kräver återgåldandet av det utlånades identiska substans, utan av en ekvivalent, varför det måste kunna mätas. Endast då kan det exakta värdet av lånesumman fastställas; detta värde är fast och orubbligt. Odd Langholm gör ett viktigt påpekande när det kommer till denna skolastiska åsikt, som har kallats "the fixed value of fungibles". Fungibla varor – sådant som kan räknas, vägas eller mätas – har ett bestämt värde *i termer av sig självt*, men inte mätt i andra varor. Att värdet på en vara, i termer av andra varor, varierar med tid och plats, utbud och efterfrågan, var väl känt av skolastikerna, och påpekas explicit av Gerhard. Att i praktiken även fungibla varor kan ha olika kvalitet, vilken påverkar värdet, tar inte nödvändigtvis bort värdet av den teoretiska diskussionen.⁴³

Gerhard uttrycker sig annorlunda än Thomas, då han inte som denne koncentrerar sig på det utlånades egenskap att förbrukas då det används. Å andra sidan ger kravet på dess utbytbarhet samma resultat: saker som, med Thomas uttryckssätt, förbrukas då de används, måste också vara fungibla, medan å andra sidan fungibla saker inte har någon anledning att vara detta om den identiska substansen ändå skall återbetalas. Att hyra ut ett silverkärl är inte ett lån som ger

---

⁴² Gerhard, 2016, ss. 54–57:

“ex pacto vel intentione precedente”

“because of an agreement or a prior intention”

⁴³ Gerhard, 2016, ss. 62–65; Langholm, 1992, ss. 557–558

upphov till ocker enligt någondera av kraven, antingen därför att det inte förbrukas då det används eller därför att det inte är utbytbar, det vill säga att det självt krävs åter.

Det som själva avkastningen vid ocker består av, står dock inte under samma krav som det som ocker kan begås i. Det är skillnad på denna avkastning, själva ockret, och det som ockret begås i, eftersom ocker alltid utgår från ett lån. Således kan även icke fungibla varor, såsom tjänster eller en häst som betalas utöver det utlånade kapitalbeloppet utgöra ocker. Gerhard är ense med Thomas om att betalningen kan innefatta allt som kan mätas i pengar, vilket den senare anger även inkluderar tjänster och muntlig ersättning.

I den tredje artikeln svarar Gerhard att ocker under inga omständigheter kan tillåtas av gudomlig, natur- eller kanonisk rätt, även om romersk rätt kan tillåta den på det begränsade sättet, att den inte hotar med eller verkställer några straff. En ockrare gör sig skyldig till den svåraste typen av synd, eftersom han öppet och illvilligt föraktar Gud, naturen, Skriften och lagen. I femte artikeln förklaras denna synbara motsättning mellan civil och kanonisk rätt. Det görs utifrån deras olika syften, nämligen för den romerska rätten att upprätthålla juridisk rättvisa och samhällelig vänskap, medan den kanoniska dessutom skall leda människorna till den himmelska vänskapen och till evigt liv. Därigenom finns det en skillnad på förbud hos respektive lag: den civila lagen måste inte i positiv mening, det vill säga genom straff, förbjuda allt som den kanoniska lagen förbjuder, även om både gudomlig och naturlig lag förbjuder det, eftersom kanonisk lag har ett ytterligare mål. Därmed motsäger inte de båda lagarna varandra i den snävare meningen, trots att ocker förbjuds av den kanoniska lagen, men tillåts i negativ mening av romersk rätt. Det finns sedan enligt den fjärde artikeln inte heller några som helst undantag från ockerförbudet i specifika fall, utom den begränsade tillåtelse av alla fall av ocker som den romerska rätten medger. Om ett av en annan lag tillåtet kontrakt förefaller utgöra ett undantag är det, hävdar Gerhard, i sådana fall bara på ytan det påminner om ocker, utan att egentligen vara det.⁴⁴

---

⁴⁴ Gerhard, 2016, ss. 94–125

4 Argumenten

Efter redogörelsen av Thomas' och Gerhards syn på ocker skall jag nu redogöra för deras respektive argument. En viktig distinktion bör göras mellan auktoritets- och förnuftsargument. Av dessa kommer den argumentationsanalytiska delen av denna uppsats att främst fokusera på de senare.

Thomas

Auktoritetsargument

Några bibliska argument framförs i *Summa Theologica*, där ”å andra sidan”-argumentet i första artikeln i quaestio 78 är det första: 2 Mos. 22:25 ”Om du lånar ut pengar till en landsman, till en nödlidande i mitt folk, skall du inte göra som ockrarna och kräva ränta av honom.” Även i svaret på den andra invändningen används Skriften som argument för att räntetagande är generellt förbjudet: Ps. 14:5 ”Den som inte ger lån mot ränta” och Hes. 18:8 ”Han lånar inte ut pengar mot ränta, han ockrar inte.” I svaret på den fjärde invändningen ger Thomas också en hänvisning till Aristoteles' *Politiken*, i vilken filosofen, ledd av naturligt förnuft, hävdar räntetagandets onaturlighet.⁴⁵

I *De Malo* anför han kort ett auktoritetsargument och två skriftargument ”å andra sidan”. Det förstnämnda bygger på kyrkofadern Gregorios av Nyssa, som menar att bruket av ocker är likvärdigt med stöld och mord, och därmed en dödssynd.⁴⁶ Det första skriftargumentet pekar på Hes. 18:17 och Ps. 14:15 och 24:5 som säger att den som inte lånar ut mot ränta får liv och välsignelse från Herren. Alltså leder motsatsen till döden och att Guds välsignelse tas ifrån en; den som ockrar begår en dödssynd. Det andra argumentet bygger på antagandet att allt som går emot ett bud av gudomlig lag är en dödssynd. Men Gud påbjuder i 2 Mos. 22:25 den som lånar mot ränta till de fattiga bland folket att inte pressa dem som en tullindrivare eller förtrycka dem med räntekrav. Det innebär därmed att räntetagande är en dödssynd, eftersom det går emot detta gudomliga bud.⁴⁷

Förnuftsargument

Som sagts ovan är ocker placerat i anslutning till dygden rättvisa, som enligt Thomas' definition i quaestio 58 handlar om att ge åt var en hans rätt. I quaestio 57 utreder han

---

⁴⁵ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,1; Bibel 2000

⁴⁶ Citatet i fråga har Thomas med i sin *Catena Aurea*, ”Den gyllene kedjan”, som är en samling kommentarer av kyrkofäderna, disponerade såsom kommentarer vers för vers på de fyra evangelierna. Gregorios får med detta citat kommentera Luk. 6:35 ”ge lån utan att hoppas få igen.” Samma vers låter han Gregorios' bror Basileios kommentera så, som nämnts ovan i den historiska bakgrunden.

⁴⁷ Thomas av Aquino, 2003, s. 400

huruvida rätten är objektet för rättvisan. Det är den också, enligt hans utläggning i den första artikeln, och rätt handlar om jämlikhet och om relationer mellan människor. Således är det i föreliggande fall viktigt att det utbyte mellan människor som ett lån är också är ett jämlikt sådant – efter bytet måste likhet råda. Ett rättvist byte av en vara, eller av pengar, måste ske i enlighet med det rätta priset. Begreppet används i quaestio 77, där Thomas skriver att vid handel det rätta priset för en vara är dess värde. Detta värde bestäms i pengar av det pris som erbjuds för det, vilket dock inte innebär vad en enskild människa är villig att ge, utan av den gemensamma uppskattningen. Det kan variera med tid och plats, det vill säga styras av marknaden, och Thomas identifierar särskilt, i svaret på den fjärde invändningen i artikel 3, att priset varierar inte bara med efterfrågan utan också med utbudet, när han diskuterar vetehandlaren som säljer sitt vete på en viss plats till ett högre pris, medveten om att det kommer sjunka när väl hans konkurrenter också kommer dit. Moraliskt är det framför allt viktigt att säljaren säljer till det allmänt värderade rätta priset; han får inte utnyttja den enskilde köparens nöd genom att höja priset på den vara denne behöver. Likheten med ränta som betalning utöver lånet förefaller tydlig. Men teorin om det rätta priset, påpekar Noonan, har av historiker felaktigt beskrivits som överordnad teori för den skolastiska ränteteorin. De har nämligen olika utgångspunkter och olika konsekvenser. Distinktionen berörs i *De Emptione*: När i det första fallet Thomas diskuterar huruvida en ullhandlare begår ocker när han säljer till ett högre pris vid senare betalning än vid direkt betalning, medger han att om kreditpriset i själva verket är det rätta priset och det billigare en nådefull rabatt, ocker inte är för handen. Uppfattningen om det rätta priset är alltså betydelsefull för ränteteorin, men poängen är att om man förflyttar ärendet från frågan om att ta betalt för tid till frågan om det rätta priset, ger det olika resultat. När något bedöms som ett brott mot rättvisan genom ett bedrägeri eller ett för högt pris är dessutom straffet mildare än för en ockrare som åtminstone i teorin exkommuniceras för sitt brott.⁴⁸

Om teorin om det rätta priset erkänner varors fluktuerande värde, så gäller det dock inte för pengar. Eftersom sakers värde mäts i pengar – det är därför de existerar – mäts också pengars eget värde efter det måttet. På så vis är det rätta värdet av en viss mängd pengar alltid detsamma: det legalt fastställda värdet, präglat på själva myntet och beständigt för alla tider. De enda undantagen, anger Noonan, är statens egen devalvering och valutahandel. Det senare behandlas dock av mycket få skolastiker, också om det var en bedriven praktik. När det kommer till lån är det därmed ett rättvist utbyte att låna ut pengar, eller något annat, mot att

---

⁴⁸ Thomas av Aquino, 1947, II-II,57, II-II,58; Noonan, 1957, ss. 82–99

senare få samma mängd pengar tillbaka, det vill säga att lånet återbetalas. Däremot blir det ett orättvist utbyte att ta mer i betalning än detta, det vill säga att ta ut en ränta. Man kan dock tänka sig att räntan inte är en betalning för lånesumman i sig, utan för användningen av denna; skulle det inte då bli ett rättvist utbyte?⁴⁹

Svaret på frågan och det huvudsakliga argumentet i *Summa Theologica* är ett rättviseargument som förutsätter att det finns en skillnad mellan, dels, saker vars användning innebär att de konsumeras eller förbrukas och dels saker som inte gör det. De förstnämnda har i och med detta egenskapen att deras ägande och deras användande inte går att separera, medan de senare kan användas utan att ägas och vice versa. Från Aristoteles hämtar Thomas att pengar, uppfunna med utbyten som enda syfte, är just en sådan sak som förbrukas – eller överläts – vid användningen. Man kan således med det resonemanget inte använda pengar utan att äga dem, och eftersom låntagaren använder pengarna, överförs också ägandeskapet av dem till honom. Återbetalningen av lånet kan inte betraktas som ett återlämnande av något som man haft och använt en tid utan är en uppskjuten betalning för köpet av kapitalbeloppet. Att ta ränta som en betalning för användningen av pengarna vid ett lån är därmed orättfärdigt eftersom användningen inte existerar skild från eller förutan själva ägandet. Ocker är, som Thomas uttrycker det, en betalning för något som inte existerar, alltså användningen utan ägandet, eller för samma sak två gånger, eftersom användning och ägande är identiska. Detta strider uppenbart mot likheten i utbytet och så mot rättvisan.⁵⁰

Samma argument, något mera utvecklat, använder Thomas i *De Malo*; han säger att den som lånar ut något som till sin natur förbrukas då det används och, förutom att värdet av detta skall återgäldas, också kräver ytterligare betalning för användningen av det, tar betalt för ingenting eller för samma sak två gånger. Och precis som Gerhard nedan, så fastställer han att ocker inte är en synd eftersom det är förbjudet, utan förbjudet därför att det är en dödssynd. Detta beror på att det är ett brott mot den naturliga rättvisan.⁵¹

Som syntes ovan i genomgången av *De Emptione* antyder Thomas att bruk kan utgöra ocker på grund av att man säljer tid. Djupare än så går inte Thomas i det korta brevet, men om man får tolka antydningen som ett argument för att räntetagande är orätt, så är det argumentet rimligen det som Gerhard förkastar som ytligt, vilket skall ses nedan. Här är det dock viktigt att påminna sig om dels att tidssäljarargumentet inte förekommer i Thomas' skrifter

---

⁴⁹ Noonan, 1957, ss. 93–95

⁵⁰ Thomas av Aquino, 1947, II-II,78,1

⁵¹ Thomas av Aquino, 2003, s. 400f

dedikerade till ämnet, och dels att det aktuella brevet, är just ett kort brev med råd till en frågande, och kanske därmed inte ett väl genomarbetat resonemang just i frågan om argumenten för ockerförbudet.

Gerhard

Auktoritetsargument

I ett försök att undvika ifrågasättandet att ocker bara skulle vara en synd på grund av att det är förbjudet, snarare än att det är till sin natur ont anför Gerhard i huvudsak tre argument som förutsätter erkännandet av vissa auktoriteter: Filosofen, kanonisk rätt samt den Heliga Skrift.

Det första argumentet, som Gerhard anför i den andra artikeln av *De usura*, lutar sig mot Aristoteles. Denne hade för sitt tänkande ingen skriven lag att utgå ifrån, utan drog sina slutsatser utifrån naturligt förnuft. Av den anledningen menar Gerhard att avfärdandet av räntetagande i den första boken av *Politiken* innebär att det är ”by its very nature wicked and bound up with vice”.

Det andra argumentet bygger först på premissen att rån i sig självt är orättfärdigt. Sedan hänvisar Gerhard till ett kanoniskt dekret, som fastslår att den som tar ränta därigenom begår rån, och således måste även räntetagande vara av naturen ont.

Därefter anføres ett bibliskt argument, som utgår från premissen att sådant som förbjuds både av mosaisk och evangelisk lag, måste vara orättfärdigt av naturen. Detta till skillnad från sådant som förbjöds i Mose lag, men sedan tilläts av evangelierna – därför att det inte är till sin natur orättfärdigt. Ocker är förbjudet i båda lagarna, vilket också har bekräftats i ett av påven Alexander III:s dekret, och således till sin natur ont. Armstrong hänvisar här i sin notapparat till 5 Mos 23:19-20 ”Du får inte ta ränta av din broder, vare sig det gäller pengar, livsmedel eller något annat som kan lånas ut mot ränta. Av en utlänning får du ta ränta, men av din broder får du inte ta ränta, om Herren, din Gud, skall välsigna dig i allt du företar dig i det land du kommer till och tar i besittning.”, Hes 18:8–9 ”Han lånar inte ut pengar mot ränta, han ockrar inte. Han undviker det som är orätt, han fäller rättvisa domar mellan människor. Han håller mina bud och följer mina stadgar och lever efter dem. En sådan man är rättfärdig. Han skall leva, säger Herren Gud.”, Hes 18:17 ”[Men om han i sin tur får en son som] undviker det som är orätt, inte tar ränta eller ockrar, en som lever efter mina stadgar och följer mina bud – då skall han inte dö för sin fars synd. Han skall leva.” samt Luk 6:35 ”Nej, älska

era fiender, gör gott och ge lån utan att hoppas få igen. Då skall er lön bli stor, och ni skall bli den Högstes söner, ty han är själv god mot de otacksamma och onda.”⁵²

Förnuftsargument

När Gerhard i samma artikel övergår till att argumentera naturrättsligt, påpekar han först att det inte är helt enkelt, och att de argument som framförts av andra tänkare innehåller en del brister. Gerhards företag blir därför att rätta dessa fel när han framför fyra olika förnuftsargument.

Det naturliga transcenderar sin natur och det skapade sin förmåga

Ett lån består enligt definitionen ovan av saker som kan räknas, vägas eller mätas. Utifrån detta menar Gerhard att sådana ting får sitt värde sig givet. Deras värde har givits av Gud genom naturen eller, om de är tillverkade, av människor genom deras förmågor. Värdet på en viss mängd guld är just dess vikt och detta guld kommer alltid att ha samma värde, liksom en uppmätt volym vin eller, särskilt, en räknad mängd pengar alltid har ett exakt, oföränderligt värde. Detta värde – värderat efter sitt eget mått, i enlighet med Langholms påpekande nämnt på sidan 25 ovan – är intrinsiskt och om det verkar ändras så beror det på yttre förändringar i form av förändrad efterfrågan eller på att värdet på det man byter det mot, eller förhållandet däremellan, har förändrats. Detta naturliga eller av dess skapade egenskaper givna värde ges å andra sidan inte åt icke fungibla saker som inte kan mätas med samma precision. Ett hus’ värde är beroende av yttre faktorer som dess läge och tidens efterfrågan, och kan inte enkelt värderas enligt modellen ett hus mot ett hus. Ett lån kan utställas i fungibla saker, och således har detta lån ett bestämt, naturligt och oföränderligt värde. Därför är det mot naturen att kräva mer tillbaka av låntagaren än detta värde, om jämlikhet i transaktionen skall råda. Detta argument går alltså tydligt på samma linje som Thomas: det placerar ockersynden under kategorin brott mot rättvisan.⁵³

Det ofruktsamma bär frukt

Utifrån samma antagande, nämligen att saker som ingår i ett lån är av mätbar natur och därför har ett bestämt värde, fastställer Gerhard också att dessa inte kan bära frukt. Saker som bär frukt genererar nämligen vinst och värdet på dessa saker ökar således när de bär frukt i förhållande till när de inte gör det, i och genom fruktens värde. Men något med oföränderligt värde kan inte öka i värde, och alltså kan det inte bära frukt. Pengar, vin och guld kan således

---

⁵² Gerhard, 2016, ss. 64–67; Bibel 2000

⁵³ Gerhard, 2016, ss. 76–85

inte bära frukt eller generera avkastning, men när någon lånar ut desamma och utöver det kräver ränta tillbaka så låter han dessa fungibla varor göra just det. Eftersom det går mot naturen att få något att bära frukt som inte naturligen gör det, är ockerkontraktet något onaturligt och ont. Detta anser Gerhard vara en korrektion av det av honom ifrågasatta argumentet (som dock inte finns hos Thomas) att en ockrare gör vinst på det som någon annan äger, nämligen lånesumman, vars ägandeskap i och med lånet har överförts till låntagaren. Gerhard kritiserar detta eftersom man kan invända att även om ägandeskapet överförs med avseende på pengarnas substans, så äger dock långivaren fortfarande dessa, i meningen deras värde. Således krävs Gerhards korrigerande av argumentet: Ränta är inte ont därför att man gör vinst på det som någon annan äger, utan därför att man gör vinst på det som inte kan generera vinst, eftersom det inte bär frukt.⁵⁴

En av två delar av samma identiska värde ökar i värde genom den andra

Gerhards tredje argument närmar sig Thomas resonemang: användningen och ägandet av pengar och andra fungibla saker går inte att skilja åt. Han menar nämligen att de saker som lånas och deras användning delar ett identiskt värde. Detta är en premis i argumentet och den anser han håller av två anledningar: (1) varken det som lånas i sig eller dess användning kan överlåtas av eller åt någon utan det andra, och (2) inget av de två kan förbrukas utan att förbruka det andra. Detta till skillnad från saker som kan hyras, vilka kan användas utan att ägas och vice versa. Men om värdet av något ökar genom användningen av detta, vilket det gör vid ett ockerkontrakt eftersom räntan läggs till priset, så måste dessa två (det utlånade och användningen av det) äga sina egna individuella värden. Det är en motsägelse och innebär att ockerkontraktet är något onaturligt och ont. Även detta argument är en korrektion av ett argument som han säger framförs av många teologer, nämligen att ockraren säljer användningen av det utlånade separat från ägandet av det. Vad som förefaller vara samma argument kritiserar Gerhard utifrån att användningen och det utlånade självt faktiskt inte säljs separat – de två kan ju inte skiljas åt. Lösningen blir som ovan omformuleringen att ockraren låter användningen tillföra något till värdet på det utlånade, trots att de delar samma värde.⁵⁵

Det lånade missbrukas till något annat än sitt syfte

I sitt fjärde argument går Gerhard in på sakers primära och sekundära syften. Han menar i detta avseende att saker i någons ägo kan användas legitimt på två sätt. Det första är naturligt nog dess primära syfte utifrån dess form; han anger en skos syfte utifrån sin form vara att klä

---

⁵⁴ Gerhard, 2016, ss. 68–71, 84–87

⁵⁵ Gerhard, 2016, ss. 72–73, 86–89

foten. Det andra är dess användning till det sekundära syftet utifrån ägarens behov och situation, som att lindra ens nöd eller bevara ens livssituation. Till exempel kan ägaren använda skon i ett utbyte mot någonting som han är i större behov av än ett föremål som täcker foten. Men om någon, utifrån onda eller giriga motiv, använder sin ägodel till något annat än dess primära eller sekundära syfte, är det ett missbruk av denna, och följaktligen mot naturen. Om man använder sin sko för att slå en oskyldig är det ett onaturligt missbruk, liksom om man utifrån girighet ockrar med något, vars primära syfte är något annat, efter dess form, och sekundära att lindra den nye ägarens nöd. Detta gäller också för alla saker som kan räknas, vägas eller mätas. I fallet pengar förklarar Gerhard att deras primära användning är såsom bytesmedel för andra saker som livet kräver, medan dess sekundära användning kan vara att byta dem mot andra valutor på andra orter. Det är inget missbruk eftersom utbyten av det slaget behåller en särskild jämlikhet. Däremot är den användning som innebär att man lånar ut pengarna med intentionen att tjäna mer pengar på det ett missbruk eftersom det får pengar att föda pengar, vilket inte är en av pengars egenskaper och inte representerar deras rätta användning. Gerhard hänvisar till Aristoteles' namn på ränta, "the offspring of coins", och rättar härmed det argument som det rör vid, nämligen att artificiella ting inte naturligen förökar sig. Argumentet är otillräckligt av två skäl, dels att ocker också kan begås i naturliga saker, såsom vin och olja, dels att vissa artificiella saker verkar kunna föröka sig: ett hus som hyrs ut, genererar vinst som till slut gör att ett hus föder (värdet av) ett hus. I stället för att förutsätta artificiella saker, använder Gerhard fungibla sakers syften och rätta användningar som premiss för att åstadkomma ett fungerande argument. Pengars förökning är särskilt onaturligt eftersom den inte hör till pengars natur och syfte, utan uppstår från människans ondska och girighet. Således är alltså ockerkontraktet ont.⁵⁶

Förutom dessa fyra argument nämner och förkastar Gerhard två argument som oseriösa, "utterly frivolous", men som ofta framförs. Det första är att det är tillåtet att ta betalt för saker som slits genom användning, men eftersom pengar inte slits när de används, är det förbjudet att ta betalt för användningen av dem. Det ganska svårbegripliga argumentet håller enligt Gerhard inte, eftersom exempelvis ett hus ibland snarare förbättras av att bebos, trots att hyra för det är allmänt tillåtet. Det andra argumentet är att ocker är orättfärdigt av den anledningen att ockraren säljer tid, vilken ägs kollektivt av alla. Det förklaras värdelöst eftersom många

---

⁵⁶ Gerhard, 2016, ss. 74–75, 88–95

tillåtna kontrakt innefattar tid, utan att man för den skull påstår att de säljer tid, vilket man inte heller bör göra vad det gäller räntekontrakt.⁵⁷

---

⁵⁷ Gerhard, 2016, ss. 74–77

5 Analys och jämförelse

Av ovanstående utredning kan man se att Thomas' och Gerhards argument skiljer sig åt. Thomas har ett huvudsakligt argument i både *Summa* och *De Malo*, om användandets oskiljaktighet från pengarna själva och från ägandet, vilket även Gerhard anför och kallar teologernas. Gerhard framför dessutom tre andra argument och förkastar ytterligare ett par. Detta alltså förutom auktoritetsargumenten som i båda fallen innefattar pekandet på Aristoteles och på Bibeln, varifrån Thomas räknar upp ett antal exempel medan Gerhard utan särskilda hänvisningar nämner att det tydligt förbjuds av båda testamenten. Thomas har också en hänvisning till kyrkofadern Gregorios av Nyssa och Gerhard till ett dekret ur den kanoniska rätten.

Som nämnts ovan förkastar Gerhard argumentet som bygger på att ockraren säljer tid, vilket intressant nog antyds vara ett argument i Thomas' *Emptione et Venditione*.

Även en aspekt av Gerhards fjärde argument berörs dessförinnan hos Thomas, nämligen skillnaden mellan sakers specifika/primära och generella/sekundära användning, hämtad från Aristoteles. Distinktionen finns i Thomas' svar på den femtonde invändningen i *De Malo*. Invändningen säger att om man lagligen kan få ersättning när man lånar ut någonting för det mindre viktiga ändamålet att visa upp rikedom, borde man desto mer kunna få det när man lånar åt någon i nöd. Svaret påpekar att sakers primära och sekundära användningar inte båda måste innebära att de förbrukas när de används, som till exempel i nämnda fall. Thomas gör dock inte samma poäng som i Gerhards argument.⁵⁸

Kan man då se en utveckling hos Gerhard i förhållande till Thomas? Det går i alla fall att se att han har fler argument. Han erbjuder en klarare och tydligare uppdelning av sina argument där han utförligt går igenom premisser och slutledningar. Thomas fokuserar mer på att kortfattat besvara många invändningar mot tesen att ocker är en dödssynd, men förefaller inte lika välstrukturerad också om han strikt följer quaestions uppbyggnad och struktur. Han ställer också frågorna ur det moralteologiska perspektivet, i jämförelse med Gerhards mer juridiska. Argumenten är i båda fallen naturrättsliga och försöker bevisa orättfärdigheten hos ockret genom naturgivna premisser och logiska slutledningar. Thomas, som är teolog, hänvisar utöver detta delvis till auktoriteter, men inte som sina huvudsakliga argument. Juristen Gerhard hänvisar i sina resonemang återkommande till lagar och dekret.

---

⁵⁸ Thomas av Aquino, 2003, s. 403

Analyserna av dessa argument genomförs var och en i det följande.

Det thomistiska argumentet

En premis hos Thomas är alltså att användning och ägande inte kan skiljas åt hos vissa saker, i synnerhet pengar. Enligt Noonan är Thomas den förste som med kraft och tydlighet använder distinktionen av dessa ting för ett sådant argument, även om det nämnts också av tidigare tänkare. Han hämtar detta koncept från romersk rätt, där det hävdas att det för dessa varor inte finns någon naturlig nyttjanderätt (vilket Thomas själv påpekar att senaten ersatt genom en artificiell nyttjanderätt: att tillåta ränta). Därifrån hämtar han också själva idén att ett lån av den typen av varor innebär att ägandeskapet av dessa överförs. Det är nämligen samma lags distinktion mellan *mutuum* och *commodatum*: det förstnämnda är det temporära överlämnandet av äganderätten, gratis, och det andra av nyttjanderätten. Motsvarande avgiftsbelagda kontrakt är *foenus* respektive *locatio*. Även de skolastiska teologerna och juristerna som föregick Thomas följde i detta den romerska rätten, och förbjöd *foenus* på grundval av att man inte kan ta betalt för användningen av något, vars äganderätt man lagligen överfört i och med *mutuum*-kontraktet. Men där dessa stannat vid en juridisk tolkning av kontrakten, blir Thomas' bidrag till diskussionen att han söker grunda argumentet naturrättsligt. Lagen bekräftar bara det naturliga förhållandet att pengars användning och ägande inte går att skilja åt.⁵⁹

Vidare är det en intressant och viktig förutsättning att argumentet kräver Thomas' förståelse av pengar som tillhörande kategorin av saker som förbrukas då de används. Som Noonan påpekar är det en formell och snävt juridisk syn på pengar, som med den anses sterila och förbrukas oavsett om de byts mot mat eller en åker.⁶⁰

Gerhards invändning mot och omformulering av argumentet tycks mest vara en anmärkning av ord. Om ockraren inte i egentlig mening säljer användningen och det utlånade separat, utan tillsammans, så är det ändå onaturligt och ont eftersom värdet, eller priset, av det utlånade ökar genom användningen, vilket kräver att de båda har individuella värden, trots att de i själva verket delar ett gemensamt värde. Tekniskt kan det vara mer korrekt, men innebörden verkar vara densamma som Thomas'. Likväl passar Gerhards omformulering bättre in med hans eget argument om fungibla varors beständiga värde, och kanske ligger nyckeln till att förstå hans omformulering just i det syftet. Gerhards definition av vad som kan ingå i ett lån

---

⁵⁹ Noonan, 1957, ss. 39–40, 51–55

⁶⁰ Noonan, 1957, ss. 56–57

skiljer sig, som vi sett, något från Thomas', varför han får argumentera för att fungibla varor och deras användning delar ett identiskt värde, vilket han gör på ett konsistent vis. På det sättet måste Gerards version sägas vara en utveckling av argumentet, att den omfattar lån med alla typer av fungibla varor, inte bara dem som förbrukas då de används.

Argumentet utifrån det utlånades sterilitet

I samklang med argumentet utifrån de fungibla varornas värde står också Gerhards andra anförda argument: att dessa varor inte naturligen bär frukt. Detta kallar han alltså en korrigerings av det ovan nämnda juridiska *mutuum*-argumentet som utgår från att ägandeskapet överförs till låntagaren. Det är dock ganska uppenbart att föreliggande argument har mycket lite gemensamt med det som han menar sig korrigera. Gerhard lägger tonvikten vid det utlånades egenskaper, eller snarare den egenskap det inte äger, nämligen att generera avkastning på ett naturligt sätt. *Mutuum*-argumentet har, vilket redovisats ovan, mycket mer gemensamt med det thomistiska argument som i Gerhards framställning följer på detta. Det är därför svårt att se argumentet som en korrigerings; jag skulle snarare kalla det ett helt annat argument som får ersätta det kritiserade.

Vad resonemanget däremot tydligt påminner om är det argument som Gerhard själv kopplar till Aristoteles, om det onaturliga i att artificiella saker förökar sig, vilket pengar fås att göra i ett ockerkontrakt. Argumentet som Gerhard lägger fram är snarare en omformulering av detta, med skillnaden att han lyckas inkludera ocker vid lån som består av naturliga, fungibla saker, men undviker att klassa hyran av artificiella, icke-fungibla saker, såsom ett hus, som ocker. Det innebär alltså dels en anpassning av argumentet till den rådande konsensusen om vilka som skall omfattas av ockerförbudet, eller i alla fall till vad Gerhard menar utifrån andra argument och åsikter, och dels precis som med det thomistiska argumentet en anpassning till Gerhards teori om fungibla varors värde. Det är ju i hans version just sakernas egenskaper att kunna vägas, mätas eller räknas som gör att de anses sterila, så att argumentet fungerar med dessa saker som premiss. Man skulle kunna säga att han här egentligen har skapat en enkel version av sitt argument.

Det aristoteliska argumentet

Det som här kallas det aristoteliska är det argument som identifierar sakers primära och sekundära användning. Det är ett finalistiskt argument i att det bestämmer sakernas rätta bruk utifrån deras syfte och ändamål. Den avgörande premissen är alltså att alla saker har sådan syftet, och kan missbrukas på ett sätt som är syndigt. Det är som sagt detta argument som han

själv kopplar till Aristoteles tal om pengars onaturliga förökning, eftersom det i fallet då pengar lånas är anledningen till att räntetagande utgör ett missbruk: det är inte en av deras egenskaper att föda pengar eller ge avkastning.

Detta argument förefaller vara det mest haltande. De rätta bruken skiljer sig från vara till vara, och det tycks ganska godtyckligt varför vissa bruk utgör missbruk. Skulle det till exempel inte vara ett gott sekundärt bruk att låna ut en del av sitt vete mot ränta för att det på längre sikt skulle kunna hjälpa en att upprätthålla sin levnadsstandard – det vill säga med ett gott syfte? Det kan svårligen kallas ett bruk grundat i girighet och ondska, och åtminstone inte mer så än handel bedriven av en handelsman. Blir detta i sin godtycklighet inte främst en fråga om barmhärtighet eller girighet hos långivaren: om ränta begärs har det sin grund i girighet, och utgör så ett missbruk. Men då krävs premissen att räntebruket är just det, vilket kräver ett annat argument. Framställt ensamt verkar detta argument ha mycket att svara på.

Det tycks i praktiken dock fungera som en hjälp till det i denna uppsats föregående argumentet att grunda Aristoteles' förståelse av ränta som det onaturliga förökandet av pengar naturrättsligt och att få det att omfatta mer än bara pengar och artificiella ting. Men redan det finalistiska att pengar har ett annat syfte, som ett bytesmedel och för att värdera andra varor, och att räntebruket därmed är onaturligt och ont, är aristoteliskt, vilket Noonan visar. Det har använts skolastiskt åtminstone sedan Albertus Magnus kommentarer på *Etiken* och *Politiken*. Intressant nog missade de tidiga skolastikerna på grund av en felöversättning dock att denna Aristoteles' invändning mot ränta var såsom ytterligheten av hans motstånd mot all avkastning från kommersiell handel.⁶¹

Argumentet utifrån fungibla varors självvärdering⁶²

Det som utifrån ovanstående kan sägas vara Gerhards övergripande argument, det som hans andra bearbetningar av argument till stor del syftar till att anpassas för, är alltså hans första. Också denna distinktion, sådant som kan vägas, mätas eller räknas, är hämtad från romersk rätts behandling av *mutuum*, också där det som ett lån kan bestå av. Det är alltså sådant som är utbytbar, och som har samma värde även om det inte är av identisk substans, varför det lämpar sig för detta ändamål.

---

⁶¹ Noonan, 1957, ss. 46f

⁶² Namnet på argumentet som ofta, exempelvis av Noonan, kallas "the Andrean argument" hämtar jag här från Langholm som kritiserar sagda namn eftersom juristen Johannes Andreae bara parafraaserade Gerhards argument. Han kritiserar också det bland andra av Noonan använda namnet på Gerhards teori, "the fixed value of fungibles", enligt resonemanget som återgivits ovan i avsnittet om Gerhards syn på ocker, och föreslår "the self-valuation (or auto-valuation) of fungibles". (Langholm, 1992, ss. 556–557)

Rättviseargumentet som Gerhard här lägger fram kan nog sägas vara det enklaste argumentet av de här granskade: om lika skall betalas med lika, så är det inte svårt att förstå varför man skall grunda det på varor av detta slag. Att det är fråga om överenskommelse att bestämma vilka varor som är utbytbara med hänsyn till kvalitet och annat är av försumbar betydelse i teorin. Noonan anger detta argument som Johannes Andreaes (sic!) viktigaste bidrag, och det är också ett av de som används mest i den fortsatta skolastiska traditionen.⁶³

Ändå är det just frågan om det beständiga värdet som slår en som tveksamt. Även om Langholms invändning mot missförstånden säger att det handlar just om värderingen efter sitt eget mått, egentligen ett uttryck för kvantiteten, så är frågan varför inte andra måttstockar bör tas hänsyn till. Köpkraften förändras, människors efterfrågan och utbudet är olika vid olika tider, och i regel värderar människor högre den direkta tillgången till kapital framför den framtida. Langholm påpekar att till dessa frågor vore det viktigt att utreda huruvida ett ockerkontrakt alltid är påtvingat på grund av den ekonomiska situationen, eller ett frivilligt kontrakt – just den fråga som Gerhard inleder sin ingress med, men aldrig återkommer till.⁶⁴

Argumentet utifrån säljandet av tid

Som sagt antyder Thomas i *De Emptione* att fallen i brevet utgör ocker på grund av att de säljer tid. Visserligen säger inte Thomas att det är ett argument för ockerförbudet, utan tycks använda det som ett test för att avgöra om de specifika fallen utgör ocker eller ej. Det är dock intressant att ta upp eftersom argumentet har använts återkommande i de skolastiska diskussionerna, men förkastas obarmhärtigt av Gerhard, av en anledning som förefaller rimlig. Noonan pekar på att Johannes Duns Scotus angav det just som en regel utifrån vilken ocker kan bedömas. Det har också använts flitigt i dominikanska predikningar, där argumentets enkelhet säkert var en klar fördel. En tänkbar förklaring till varför Thomas inte använder argumentet i sina mer utförliga skrifter kan, förutom den ovannämnda om brevets karaktär, vara att *De Emptio* bedöms ha skrivits före *Summa* och *De Malo*. Det kan tänkas att han under den tiden ändrat uppfattning i frågan om argumentets plausibilitet.⁶⁵

Utvecklingen

Kan man således tala om en utveckling hos Gerhard i förhållande till Thomas? Svaret är ja, och det förefaller tydligt eftersom han själv anger som sin uppgift att rätta det argument som även Thomas använder. Det är inte heller konstigt att den välkände S:t Thomas' behandling

---

⁶³ Noonan, 1957, ss. 65–67

⁶⁴ Langholm, 1992, ss. 559–560

⁶⁵ Noonan, 1957, ss. 58–61

av ämnet, även om den är sporadisk snarare än samlad i ett dedikerat verk, har lästs av studenten vid universitetet i Paris (han var student till Thomas lärjunge Aegidius Romanus), och att det blir en av utgångspunkterna för hans eget skrivande och något som han förhåller sig till.

Om utvecklingen kan sägas vara ett bidrag som förbättrar framställningen och argumentationen är mera svårsagt. Den tydligaste skillnaden är den mellan ”saker som kan vägas, mätas eller räknas” och dem som ”förbrukas då de används”. Det kan ju ha varit ett medvetet drag från Thomas att bara prata om de senare, och därmed utesluta sådana fungibla saker som inte förbrukas från ockerförbudet. Antingen ansåg Gerhard att även ränta på lån av dessa saker bör förbjudas, eller också var det nödvändigt med en sådan, mer konventionell, definition för att argumenten fungerade bra.

6 Avslutning

Det är ett för vår tid avlägset sätt att se på ränta och lån som avtecknar sig hos Thomas och Gerhard. I dag, när ekonomisk teori sedan länge har vuxit ifrån filosofins och etikens jurisdiktion för att behandlas för sig själv och med andra perspektiv och ändamål, kan man svårligen tänka sig att den här typen av etiska och naturrättsliga resonemang skulle kunna få styra en så oumbärlig del av modern ekonomi och de flesta människors livssituationer. Samtidigt som teorin hamnat i en egen disciplin har pengarnas marknad fått ett eget liv på ett sätt som bara smått hade börjat skymtas i Thomas och Gerhards tid. Att då tala om pengar som sterila och osäljbara blir närmast löjeväckande. Uppenbarligen blev också förbudet till slut ohållbart i förhållande till den kapitalistiska verkligheten.

Skulle argumenten ändå kunna få någon betydelse utanför den skolastiska ekonomiska förståelsen och de medeltida ekonomiska förhållandena? Vi har ju de bibliska argumenten och Jesu befallning att låna givmilt. Men få läser det nog som en utsaga om kommutativ rättvisa i kredittransaktioner eller om den ekonomiska politiken vad det gäller dessa kontrakt, utan som en befallning om kristen givmildhet och generositet gentemot dem i nöd. Men att huvudfrågan av kyrkans tradition tolkat den just så borde vara av betydelse för den teologiska förståelsen av detta ämne, och komplicerar det hela. Är dagens förhållande till ränta från den kristna världens sida en förlust gentemot den av girighet förförda världen? Andra alternativ är att de tidigare tänkarna faktiskt av ännu outvecklad ekonomisk analys och/eller situation hade fel eller åtminstone inte allmängiltigt rätt, det vill säga ända in i vår tid.

Naturligtvis behöver det inte finnas ett svartvitt svar på den frågan. Ordet ocker används ju också i vår tid, och en ockerränta förstås allmänt som en orättfärdigt hög ränta, som drabbar den dumme eller av omständigheter tvingade. Sms-lån är ett nutida exempel. Men på det stora hela handlar detta inte, som för Thomas och Gerhard, om kommutativ orättvisa på grund av att man inte kan handla med pengar som har ett fast och bestämt värde. Tidspreferensen, att vi värderar kapital nu högre än (ett löfte om) kapital i framtiden, är vad som i regel får oss att ta lån mot ränta, och enligt många den huvudsakliga anledningen till att ränta som fenomen uppkommit. Att man köper denna tidigare lagda behovstillfredsställelsen (tack vare kapital) till ett pris förefaller de flesta acceptera och använda sig av. Rent materiellt har det också ofta visat sig fylla en mycket positiv funktion för såväl låntagare som -givare, men den moraliska frågan behöver inte nödvändigtvis besvaras enbart utifrån den synpunkten.

Det vore intressant på detta ämne att se en konstruktiv teologisk utredning av räntebruket där man tar hänsyn till de mänskligt oundvikliga koncepten av tidspreferens och därmed varierande värdering av pengar i förhållande till tid, och ändå söker se om något finns kvar av de naturrättsliga argumenten som kan användas också om den grunden rycks bort. Därtill skulle undersökningen av tidspreferensens betydelse för människan i teologisk mening kunna bli mycket intressant.

Litteraturförteckning

Primärlitteratur

Gerhard av Siena. 2016. *Questio de usura (A Question on Usury)*. I *The Idea of a Moral Economy*, Lawrin Armstrong. Toronto: University of Toronto Press, ss. 39–141.

Thomas av Aquino. 1947. *The Summa Theologica*. New York: Benziger Brothers.

<https://dhspriority.org/thomas/summa/index.html>

Thomas av Aquino. 1960. *De Emptione et Venditione ad Tempus*. I *The Pocket Aquinas*, red. Vernon J Bourke. New York: Pocket Books, ss. 223–225. <https://dhspriority.org/thomas/Emptio.htm>

Thomas av Aquino. 2003. *On Evil*. Oxford: Oxford University Press.

Sekundärlitteratur

Armstrong, Lawrin. 2016. *The Idea of a Moral Economy. Gerard of Siena on Usury, Restitution and Prescription*. Toronto: University of Toronto Press.

Davies, Brian. 2003. Introduction. I *On Evil*, Thomas av Aquino. Oxford: Oxford University Press, ss. 3–53.

Langholm, Odd. 1992. *Economics in the Medieval Schools*. Leiden: E.J. Brill.

Le Goff, Jacques. 1986. *Ockraren och döden*. Ludvika: Zelos.

Lefébure, Marcus. 1975. I *Summa Theologiae*, Thomas av Aquino. London: Blackfriars/Eyre & Spottiswoode.

Llewellyn Ihssen, Brenda. 2008. Basil and Gregory's Sermons on Usury: Credit Where Credit Is Due. *Journal of Early Christian Studies*, 16(3): ss. 403–430.

Maloney, Robert P. 1973. The Teaching of the Fathers on Usury. *Vigiliae Christianae*, 27(4): ss. 241–265.

Noonan, John T. 1957. *The Scholastic Analysis of Usury*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

O'Donovan, Joan Lockwood. 2001. The Theological Economics of Medieval Usury Theory. *Studies in Christian Ethics*, 14(1): ss. 48–64.

Schumpeter, Joseph. 1987. *History of Economic Analysis*. London: Routledge.

Thomas av Aquino. 1964–1980. *Summa Theologiae*. London: Blackfriars/Eyre & Spottiswoode.

Thomas av Aquino. 1975. *Summa Theologiae*. London: Blackfriars/Eyre & Spottiswoode.

Tan, Elaine S. 2005. Origins and Evolution of the Medieval Church's Usury Laws: Economic Self-Interest or Systematic Theology? *Journal of European Economic History*, 34(1): ss. 263–281.

Visser, Wayne A M & Alastair MacIntosh. 1998. A short review of the historical critique of usury. *Accounting, Business and Financial History*, 8(2): ss. 175–189.